

CRESKO-LOŠINJSKO OTOČJE - GEOGRAFSKA OBILJEŽJA

NIKOLA STRAŽIČIĆ

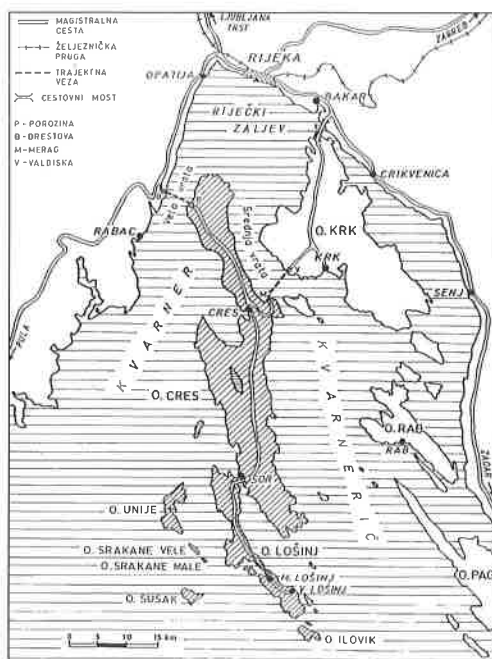
PROSTORNI OBUHVAT I GEOPROMETNI POLOŽAJ

Cresko-lošinjsko otočje, koje čini zapadni niz kvarnerskih otoka, nalazi se između istočne obale Istre, od koje je odvojeno Kvarnerom i oko 4 km širokim Velim vratima, i istočnog niza kvarnerskih otoka (Krk-Rab-Pag), od kojega ga odvajaju Kvarnerić i oko 4,5 km široka Srednja vrata. Na sjevernoj je strani Riječki zaljev, a na južnoj - otvorena pučina Jadrana. Pružajući se smjerom sjever-jug u dužini od oko 85 km, cresko-lošinjsko otočje uključuje sedam naseljenih otoka, dva glavna - Cres (405,8 km²) i Lošinj (74,7 km²) i pet manjih - Unije (16,9 km²), Ilovik (5,9 km²), Susak (3,8 km²), Vele Srakane (1,2 km²) i Male Srakane (0,6 km²), i još dvadesetak malih nenaseljenih otočića. Cijela otočna skupina zaprema oko 540 km², što čini 16% ukupne površine našega hrvatskog jadranskog arhipelaga.

Otoci Cres i Lošinj zajedno čine, inače, našu najveću i najdužu otočnu cjelinu površine od oko 480 km² i dužine od oko 74 km. U davnoj su prošlosti i stvarno bili jedan otok i tek umjetno prokopanim kanalom preko uske prevlake kraj Osora nastala su, najvjerojatnije u antičko doba, dva međusobno odvojena otoka. Manje je, međutim, poznato da je tridesetih godina 20. stoljeća i otok Lošinj na sličan način umjetnim kanalom Privlaka presječen u dva dijela i tako pretvoren u dva otoka - "Sjeverni" i "Južni" Lošinj. Tako je, dakle, nekad jedinstveni cresko-lošinjski otočni prostor pretvoren na umjetan način u tri otoka, ali s obzirom na činjenicu da su sva tri dijela međusobno povezana cestovnim mostovima, u prometnom pogledu oni su i danas jedinstvena cjelina.

Iz smještaja u Kvarnerskom zaljevu, koji je - zajedno s Tršćanskim zaljevom - najdublje u

europsko kopno uvučeni dio Mediterana, proizlazi i važnost geoprometnog položaja cresko-lošinjskog otočja. Ono se, naime, još od pretpovijesnih vremena našlo na križanju važnih mediteranskih pomorskih i europskih kopnenih prometnih pravaca ("jantarski put"), da bi, uspostavljanjem prvih stalnih brodskih veza s lukama na susjednoj obali tijekom 19. stoljeća, postalo (Lošinj!) pionir u razvitku turizma na našim otocima u cjelini, što je do punog izražaja došlo nakon drugog svjetskog rata vraćanjem ovog otočja u granice domovine Hrvatske. S obzirom na daljnje mogućnosti turističke valorizacije, relativna blizina emitivnim europskim turističkim područjima, iz kojih se brzo stiže do obala Kvarnera, i dalje je velika prednost.

Sl. 1. Smještaj i prometno-geografski položaj cresko-lošinjskog otočja

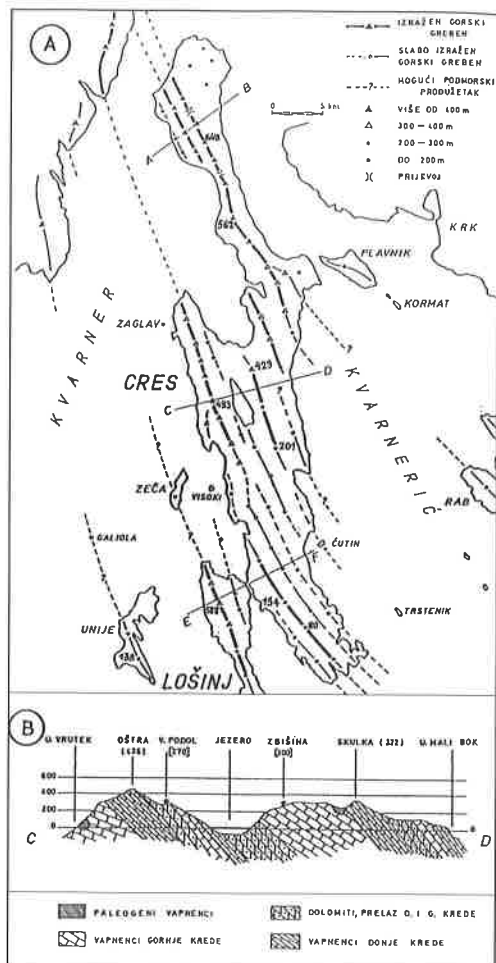
Izgradnjom cestovne mreže na Cresu i Lošinju i uvođenjem redovitih trajektnih veza sa susjednim kopnom, na jednoj strani na relaciji Porozina - Brestova, što je veza na cestu Pula - Rijeka, odnosno Rijeka - Ljubljana - Trst, i na drugoj strani na relaciji Merag - Valbiska, što je veza - preko otoka Krka i Krčkog mosta - na cestu Rijeka - Zagreb i Rijeka - Zadar, prometno-geografski položaj cresko-lošinjskog otočja dobio je sasvim novu kvalitetu. K tome, u ljetnoj se sezoni održavaju i neposredne brodske veze s Rijekom, Pulom i Zadrom. Novi značajan korak u poboljšanju geoprometnog položaja ovog otočja je izgradnja dvaju aerodroma - jednog na Lošinju i drugog na Unijama, što sve zajedno bitno pridonosi i ukupnom poboljšanju životnih uvjeta otočnog pučanstva i mogućnostima još uspješnije turističke valorizacije.

ZNAČAJKE PRIRODNE OSNOVE

Geološka osnova i reljef. Cresko-lošinjsko otočje je nastavak Učke, čiji se najviši greben može slijediti u glavnom grebenu sjevernog Cresa, dok se južni kraj Učke nastavlja na rt Pernat i niz uzvišenja zapadno od Vranskog jezera, pa preko Osorčice na otoke Lošinj i Ilovik.

U geološko-petrografskoj građi dominantnu ulogu imaju kredni vapnenci i dolomiti različitog sastava i otpornosti, što se odražava u izgledu današnjeg reljefa. Udoline su redovito vezane uz lakše trošive vapnence i dolomite, a uzvišenja za otpornije kompaktne i čiste vapnence. Sjeverni dio otoka Cresa reljefno je najviši (Gorice 648 m) i najvećim je dijelom ispunjen glavnim vapnenačkim grebenom, s nekoliko vrhova iznad 600 m. Na njegovoj se sjeveroistočnoj strani nastavlja vapnenačka zaravan visine 200-300 m, dok se na jugoistočnoj strani ističe krška udolina uz koju se smjestilo selo Dragozetići.

U središnjem dijelu otoka Cresa tek nekoliko vrhova zapadno od Vranskog jezera prelazi 400 m, dok je većina niža od 350 m, a prema jugu se snižavaju. Zavala Vranskog jezera je najveća udolina na otoku. Formirana je u dolomitnoj podlozi, a budući da je njezino dno danas mnogo

Sl. 2. Skica pružanja reljefa na Cresu i Lošinju /A/ i geološki presjek središnjeg dijela Cresa /B/

niže od morske razine, očito je nastala u predpleistocensko doba. Uz lakše trošive zone dolomita vezane su i plitke udoline kraj Hrasta i Beleja.

Južni dio otoka Cresa čini blago valovita zaravan izgrađena od vapnenaca i dolomita s brojnim manjim krškim udubljenjima i zaravnjenim niskim vapnenačkim bilima. Među njima jedino Vela Straža (154 m) prelazi visinu od 100 m.

U reljefu otoka Lošinja izdvajaju se također tri različita dijela. Na sjeveru se ističe visoki vapnenački greben Osorščice, s nekoliko vrhova iznad 500 m (Televrina 588 m) i strmim padinama, osobito na zapadnoj strani, dok se istočna padina završava dosta širokom blago valovitom obalnom zonom. Na preostalom dijelu otoka

svega nekoliko vrhova prelazi 200 m. Središnji dio otoka većinom je veoma uzak. Tu je, postglacijalnim izdizanjem morske razine, središnja udolina, formirana u manje otpornim vapnencima i dolomitima, najvećim dijelom potopljena i pretvorena u prostrani zaljev. Na privlaci se otok toliko suzio da ga je bilo relativno lako presjeći plovnom kanalom, dok je na zapadnoj strani zaljeva nastalo nekoliko otočića među kojima je najveći Koludarc. Jedino veliko proširenje na središnjem dijelu otoka čini blago valoviti poluotok Kurila, gdje je danas smješten lošinjski aerodrom. Na krajnjem južnom dijelu otoka ponovno dominira glavno otočno bilo s najvišim vrhom Grgošćak (243 m).

Na otoku Iloviku, kao južnom produžetku Lošinja, pružaju se dva usporedna vapnenačka grebena, visine 91 i 92 m, između kojih je niski prijevoj, što olakšava vezu naselja Ilovik s uvalom Paržine na jugoistočnoj obali otoka.

Kredni vapnenci čine osnovu i manjih otoka zapadno od Lošinja, ali koji se po izgledu međusobno znatno razlikuju. Otok Unije ima veoma razveden oblik s nekoliko vrhova iznad 100 m, dok se na jugoistočnom dijelu pruža prostrano i gotovo sasvim ravno Polje, što je omogućilo smještaj malog aerodroma.

Otok Susak se i sastavom i izgledom bitno razlikuje od ostalih otoka. Prekriven je debelim prapornim naslagama, sa zaravnjenim vrhom (najviša točka 98 m) i strmim pješćanim odsjecima prema obali, na kojoj je abrazijom valova ogoljela stjenovita vapnenačka podloga. Naslage prapora susreću se i na Velim i Malim Srakanama. Na Velim Srakanama (Vela Straža 60 m) kompaktno prekrivaju samo jugoistočni dio otoka, dok na Malim Srakanama prekrivaju cijeli otok, osim obalnog pojasa u doseg valova. Praporne naslage na Susku, Srakanama i u manjoj mjeri na Unijama (Polje) i Lošinju (Kurila) ostatak su kontinentalne faze sjevernog Jadrana iz vremena posljednje glacijacije, kada je morska razina bila za gotovo 100 m niža od sadašnje.

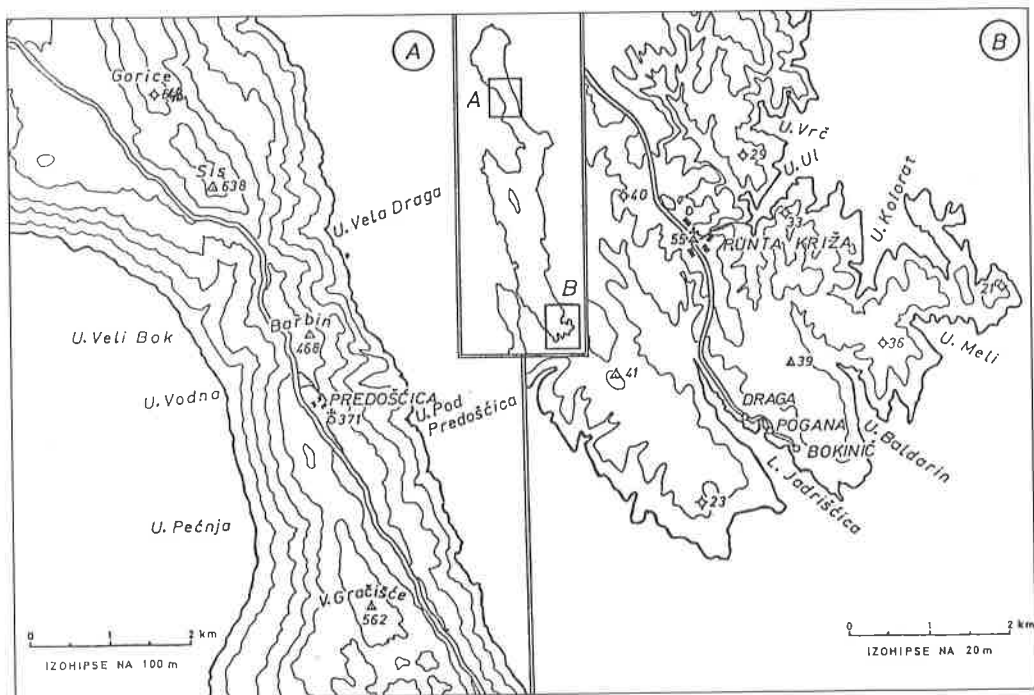
Obale i susjedno podmorje. Ukupna dužina obalne crte cresko-lošinjskog otočja iznosi oko 500 km, što čini oko 12,5% dužine obala našeg arhipelaga. Na mladost otočnih obala upozorava potpuno suglasje otočnog

reljefa i obalne raščlanjenosti, kao i relativno mala transformacija prvobitnih oblika abrazijskim djelovanjem. Samo na dijelovima obale s većom izloženošću razornoj snazi valova, naročito bure, nastali su strmi i visoki obalni klifovi, npr. između rtova Jablanac i Grota na sjevernom kraju otoka Cresa, koji je izložen "bakarskoj" buri, te dio ispod Orleca koji je izložen "senjskoj" buri. Izraziti klif je i na rtu Pernat, kao i na rtu Vele Stijene na zapadnoj obali Unija.

Ponegdje je prvobitna obalna crta naknadno izmijenjena akumulacijom materijala bujicama sa susjednih padina, pa su nastale priobalne ravnice, kao npr. na južnoj strani Creske luke ili su pak - što je mnogo češće - snagom valova formirane brojne šljunčane plaže po otočnim uvalama, izloženim valovima otvorenog mora. Osobito veliki broj takvih plaža susreće se na obim obalama otoka Cresa, a veličinom se posebno ističu npr. one na zapadnoj obali u uvalama: Stara Porozina, Valun, Grabrovica, Luka, Žanja, Veli žal, Slatina, Martinšćica, Miholašćica, Županj i one na istočnoj obali u uvalama: Pod Beli, Pod Predošćica, Kruščica, Meli i dr. Na Susku, pak, i na Iloviku (uvala Pržina) prostrane su pješćane plaže.

Južni dio otočne skupine ističe se dobro razvedenim obalama s brojnim dobro zaštićenim slikovitim uvalama. Na otoku Cresu su npr.: Toverašćica, Vrč, Ul, Kolorat, Meli, Baldarin, Jadrišćica, Kaldonta, Martinišćica, Županj, Ustrine i dr. Na otoku Lošinju su uvale npr.: Baldarka, Rovenska, Krivica, Čikat, Kovcanja, Artaturi, Liski i dr., a na otoku Unije: Maračol, Sridnja i Vognišća. Uz posebno važnu ulogu koju pomorsko-prometnom smislu već od ranije imaju prostrane uvale Luka Mali Lošinj, Luka Cres i Osorska luka, u novije doba i sve ostale u ljetnoj sezoni postaju veoma atraktivne postaje za sve brojnije nautičke turiste.

Bitne su značajke okolnog podmorja u postojećim većim dubinama u unutrašnjim kanalima između otoka nego li na pučinskoj strani. To je posljedica stanja u kontinentalnoj fazi sjevernog Jadrana, kada su dijelovi današnjeg otvorenog mora, što uključuje i Kvarner - između Cresa i Južne Istre, bili dio sjevero-jadranske ravnice formirane riječnim naplavinama i

Sl. 3. Usporedba visokog reljefa sa strmim i slabo razvedenim obalama na sjevernom Cresu /A/ i niskih i razvedenih obala južnog Cresu /B/

pješćanim nanosima djelovanjem vjetera. Zbog toga imaju uglavnom ravno pjeskovito dno s maksimalnim dubinama od oko 50 m, dok u Riječkom zaljevu dubine dosežu 66 m, u Unijskom kanalu 76 m, u Kvarneriću 97 m, a u kanalu Krušija - između Cresa i Plavnika - čak 114 m. Ti su dijelovi, naime, bili zaštićeni reljefnim zaprekama pretvorenim kasnije u današnje otoke, i ostali su izvan domašaja aluvijalnih i eolskih nanosa, pa su tu ostala potopljena udubljenja prethodno razvijenog krškog reljefa.

Klimatske značajke. Položaj cresko-lošinjskog otočja i njegova izduženost smjerom sjever-jug odražavaju se u mikroklimatskim razlikama između sjevernog i južnog dijela, što dolazi osobito do izražaja u zimskoj polovici godine. Sjeverni dio otoka Cresa, visok i duboko

uvučen u Riječki zaljev, pa time i relativno blizu planinskog okvira u zeledu, izložen je snažnoj buri i zimi je redovito više puta pod snijegom. Južni dio otočne skupine, naprotiv, zaklonjen od bure i izložen blagotvornim utjecajima s mora, ističe se izrazito mediteranskim klimatskim značajkama. Te se razlike mogu uočiti i usporedbom srednjih mjesečnih temperatura u Cresu i Malom Lošinj (tab. 1).

Najniža srednja siječanjska temperatura tijekom navedenog 20-godišnjeg razdoblja iznosila je u Cresu 2,0 °C, a u Malom Lošinj 3,6 °C, dok je najviša srednja siječanjska temperatura iznosila u Cresu 8,2 °C, a u Malom Lošinj 9,1 °C. Međutim, najniže srednje mjesečne temperature zabilježene su u oba mjesta u veljači: u Cresu 0,6 °C, a u Malom Lošinj 1,3 °C.

Tab. 1. Srednje mjesečne i godišnje temperature u Cresu i Malom Lošinj za razdoblje 1952.-1971. (°C)

Postaja	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	God.
Cres	5,6	6,3	8,7	13,2	17,6	21,6	24,2	23,5	19,9	15,3	10,9	7,5	14,4
Mali Lošinj	7,1	7,4	9,2	13,1	17,2	21,3	23,8	23,6	20,4	16,5	12,4	9,1	15,1

Srednji broj hladnih dana (s temperaturom nižom od 0 °C) iznosi u Malom Lošinju tek 4,6. Izrazita maritimnost južnog dijela otočne skupine odražava se i u ublažavanju ljetnih sparina, pa Mali Lošinj ima osjetno manji broj dana s maksimalnom temperaturom višom od 25 °C (91) nego Cres (112). Sl. 4.

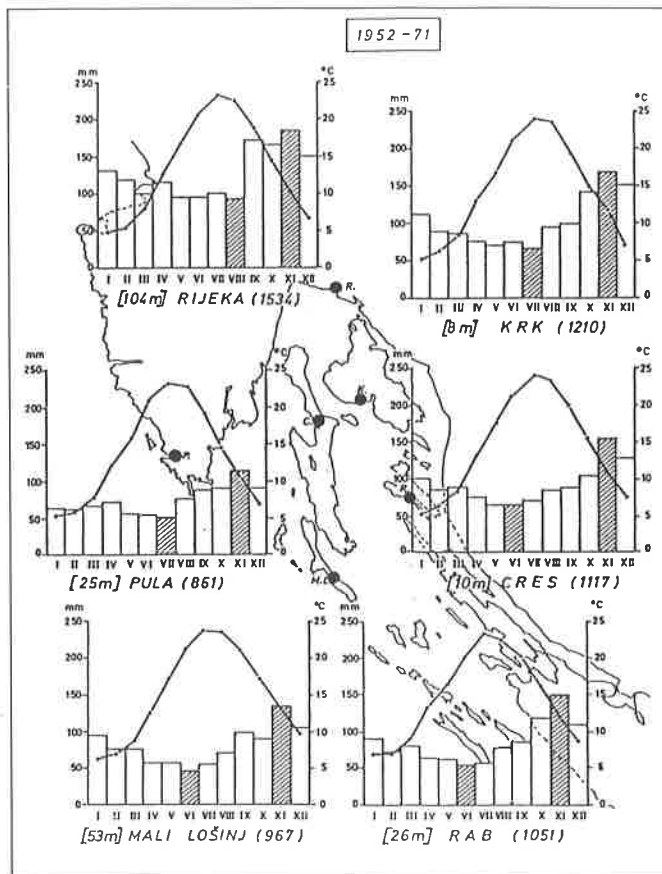
U skladu s geografskim položajem i reljefom, godišnje količine padalina se prema jugu smanjuju, što se također može uočiti usporedbom podataka za Cres i Mali Lošinj (tab. 2).

Padaline se javljaju gotovo isključivo u obliku kiše (srednji broj dana sa snijegom je u Cresu 2,9, a u Malom Lošinju 2. Kiša pada pretežito u zimskoj polovici godine, a najkišovitiji mjesec je studeni. Međutim, tijekom navedenog razdoblja zabilježena su samo dva mjeseca sasvim bez kiše. Najmanje padalina je u lipnju. Godišnje količine padalina se veoma razlikuju i kreću se u Cresu između 734 i 1 881 mm, a u Malom Lošinju između 733 i 1 529 mm.

Na cijelom području cresko-lošinjskog otočja pretežu sjeverni vjetrovi, ali izrazitije na sjevernoj nego li na južnoj polovici. U Cresu npr. na sjeverne vjetrove otpada više od 55%, a u Malom Lošinju blizu 40%, dok je udio južnih vjetrova u oba mjesta gotovo podjednak (Cres 28%, Mali Lošinj 29%). Naj snažniji vjentar je bura kojoj su najizloženije istočne obale Cresa i Lošinja. Znatnu snagu u južnom dijelu ima zimski jugo, a tu je i najizrazitiji utjecaj

osvježavajućeg ljetnog maestrala. Južni dio otočja ima i najveću insolaciju, koja u Malom Lošinju iznosi 2 563 sata godišnje ili prosječno 7 sati dnevno.

Hidrografske osobitosti. Krška priroda ovih otoka odražava se u relativnoj bezvodnosti s većim brojem bujičnih vodotokova, koji se javljaju u kišnom razdoblju, i malobrojnim vrelima pretežito na najvećem otoku Cresu. Najizdašniji izvori su u Piskelu - na južnom rubu

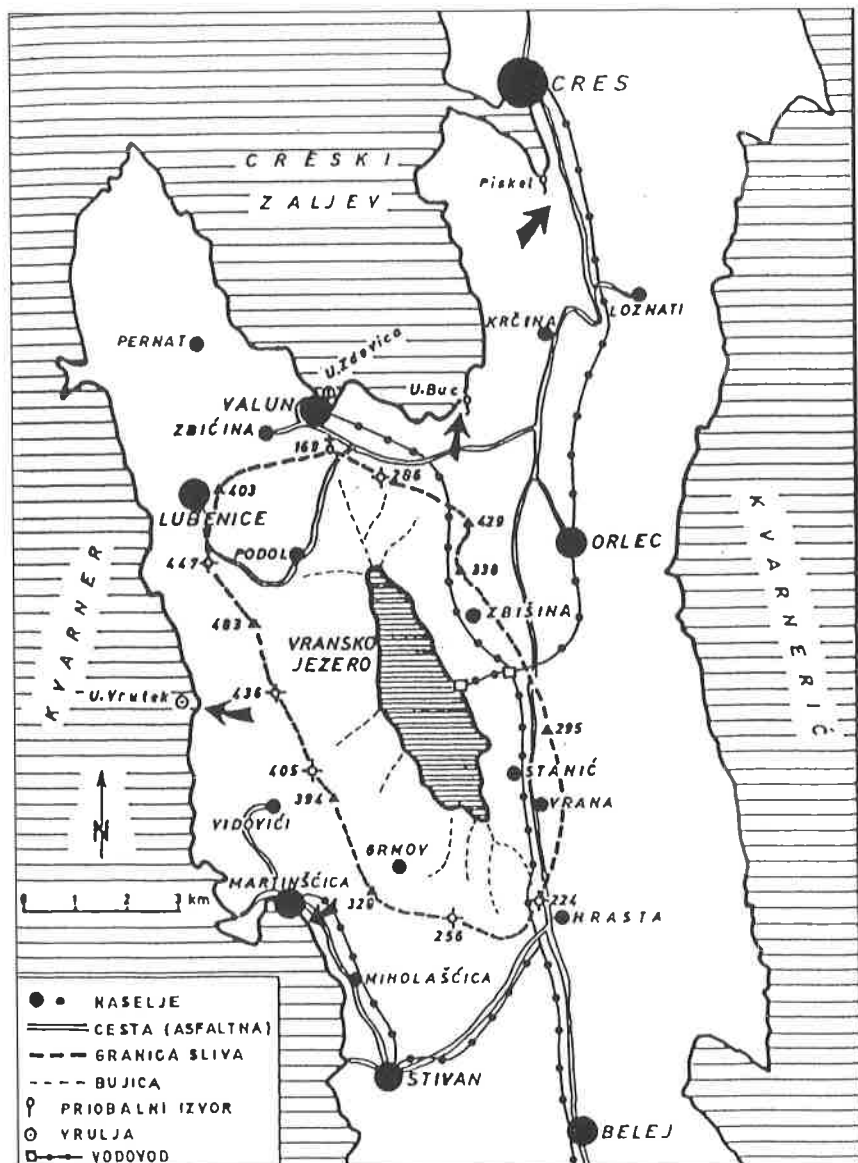

Sl. 4. Prosječni godišnji hod temperatura i padalina u Cresu, Malom Lošinju, Rijeci, Krku, Puli i Rabu, za razdoblje 1952.-1971.

Tab. 2. Srednje mjesečne količine padalina u Cresu i Malom Lošinju za razdoblje 1952.-1971. (u mm)

Postaja	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	God.
Cres	102	84	87	73	66	65	72	84	87	112	158	128	1 117
Mali Lošinj	95	76	76	58	57	48	55	70	98	89	135	106	965

Izvori: Meteorološki godišnjak II, (1952.-1971.).

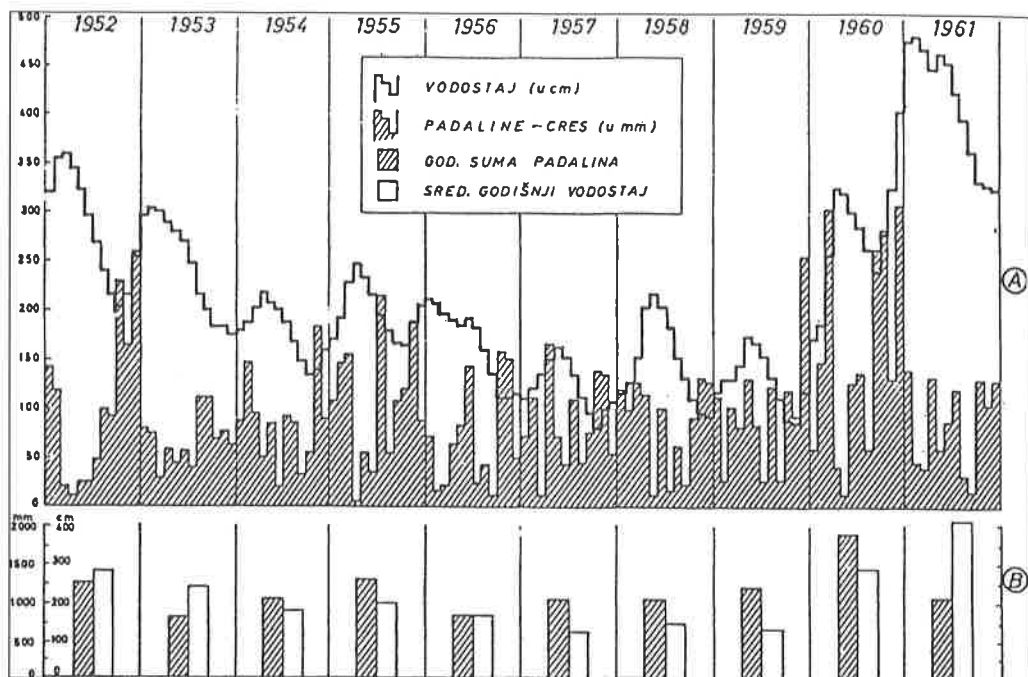

Sl. 5. Položaj Vranskog jezera s približnom granicom slivnog područja i trasom vodovoda (strijelice pokazuju mjesta stalnih obalnih izvora)

Creske luke i vrelo Funtana - nedaleko uvale Jadrišćice na južnom kraju otoka Cresa. Prvi je imao u prošlosti važnu ulogu u opskrbi vodom susjednog gradića Cresa, a drugi je nedavno kaptiran za mali lokalni vodovod namijenjen susjednim turističkim naseljima u Dragi i Pogani i autokampu u Bokiniću. Međutim, u uvjetima pretežite bezvodnosti, izuzetno važnu ulogu u vodoopskrbi većine otočnih naselja u prošlosti imale su brojne lokve, a tijekom posljednja dva

stoljeća izgrađene su i brojne "šterne" u kojima se sakuplja kišnica, što je značilo velik napredak. Veliko Vransko jezero, pak, u prošlosti nije imalo značajniju ulogu u vodoopskrbi zbog slabe pristupačnosti i udaljenosti od većine creskih naselja.

Vransko jezero je inače izuzetan hidrogeografski fenomen neponovljiv na cijelom našem arhipelagu: jezero s oko 220 milijuna kubnih metara izuzetno čiste i zdrave vode - na otoku

Sl. 6. Usporedba kretanja mjesečnih količina padalina i razine vodostaja u Vranskom jezeru, za razdoblje 1952.-1961. /A/ i usporedba godišnjih količina padalina i srednjega godišnjeg vodostaja /B/

usred mora! Dugačko je oko 5,5 km, široko do 1,5 km, a površina mu je oko 5,5 km². To je zapravo kriptodepresija, jer je njegova površina oko 13 m iznad razine mora, dok mu je dno na najdubljem mjestu oko 60 m niže od morske razine, pa dubina jezera iznosi oko 70 m. Naime, u višegodišnjem razdoblju razina jezerske vode oscilira za nekoliko metara.

Godišnja količina padalina na području jezera je oko 1000 mm, a evaporacija jezerske vode tijekom godine iznosi oko 1500 mm. K tome, jedan dio vode jezero očito gubi otjecanjem podzemnim putem u more, na što ukazuje i nekoliko snažnih vrulja i stalnih priobalnih izvora na susjednim otočnim obalama. Manjak vode se pak nadoknađuje dotokom sa slivnog područja površine oko 30 km². U kišnom razdoblju u jezero pritječu snažne bujice, naročito sa sjeverne i južne strane. Prema tome, jezerska se voda obnavlja isključivo padalinama i dotokom sa susjednih padina, a vjerojatno i podvodnim izvorima u jezeru, što se napajaju iz podzemnih krških šupljina na okolnom otočnom području, jer se uočava da se razina jezerske vode izdiže još i znatno poslije velikih kiša. Svakako je bitno da

su najnovija istraživanja pokazala neodrživim prijašnje pretpostavke o podzemnom dotoku vode u jezero sa susjednoga kopna.

O postojanju veze jezera s morem moglo bi se zaključiti i iz činjenice što u jezeru - uz štuk, linjak i klen - živi i jegulja, a za nju stručnjaci tvrde da se mrijesti isključivo u moru. Međutim, ta je veza očito takve prirode da pri sadašnjem stanju jezerske razine morska voda ne može ući u jezero, jer je zbog dubine jezera i debljine vodenog stupa tlak jezerske vode veći od tlaka u okolnom moru.

Vransko je jezero, dakle, autohtono i moglo bi se reći da je to ogromna prirodna "šterna" u kojoj se akumulira kišnica. U jezeru nema raspadanja i ono je izuzetno čisto (oligotrofno), a izuzetnoj čistoći jezerske vode pridonosi činjenica što na obali jezera nema nikakvih naselja, a u nekoliko malih naselja na slivnom području jezera živi danas tek četrdesetak žitelja.

O izgradnji vodovoda iz Vranskog jezera razmišljalo se već u doba Austro-Ugarske prije prvoga svjetskog rata, ali do realizacije creskološinskog vodovoda došlo je tek nakom drugog svjetskog rata. Izgradnja vodovodne mreže na

otocima Cresu i Lošinju, koja je do danas uključila sve veća otočna naselja, od Cresa na sjeveru do Velog Lošinja na jugu, značila je važnu prekretnicu u životnim uvjetima na ovim otocima, a time i sasvim nove mogućnosti u turističkoj valorizaciji ovih i inače atraktivnih otoka.

Tlo i vegetacijski pokrov. U skladu s pretežito vapnenačkim sastavom podloge i krškim značajkama, na najvećem dijelu ovih otoka dominiraju skeletna tla. Ona omogućuju rast više ili manje bujne prirodne vegetacije, ali pružaju skromne mogućnosti za obrađivanje. Najčešće tlo je crvenica, akumulirana u nešto obilnijim naslagama jedino u krškim udolinama, među kojima su rijetke one većeg prostranstva. Na području sjevernog i srednjeg dijela otoka Cresa ima velik broj lokaliteta na kojima se prije drugog svjetskog rata, kao i u prvim godinama nakon rata, eksploatirao boksit i odvio s otoka na preradu. Međutim, velika područja obradiva tla nastala su u prošlosti velikim trudom generacija otočana, koji su izgradnjom terasa, pretežito na zapadnim otočnim padinama, posebno na otoku Cresu, stvorili u krškim uvjetima prave agrarne "oaze" s vinogradima i maslinicima. Nestankom vinograda, većinu tih umjetnih terasa ponovno je "osvojila" šuma i makija, dok su se maslinici većinom održali do danas. Na dolo-mitnoj podlozi nastala su pak pržinasta tla, koja čine dobru osnovu i za rast prirodne vegetacije i za agrarno valoriziranje. Praporne naslage na Susku, Srakanama, Unijama i Lošinju specifičnog su eolskog postanka, a pružaju veoma dobru osnovu za poljodjelstvo. Mikroklimatske razlike između sjevernog i južnog dijela ovoga otočja, te istočnih i zapadnih primorskih padina, s obzirom na nejednaku izloženost buri, kao i razlike u pedološkim uvjetima, održavaju se u sastavu i izgledu vegetacijskog pokrova. Međutim, pri tome se ne mogu zanemariti ni dugotrajni utjecaji čovjeka, koji je na nekim otočnim dijelovima bitno izmijenio prirodno stanje, bilo uništenjem šume zbog stvaranja pašnjaka, bilo umjetnim pošumljavanjem i stvaranjem danas izuzetno vrijednih borovih gajeva.

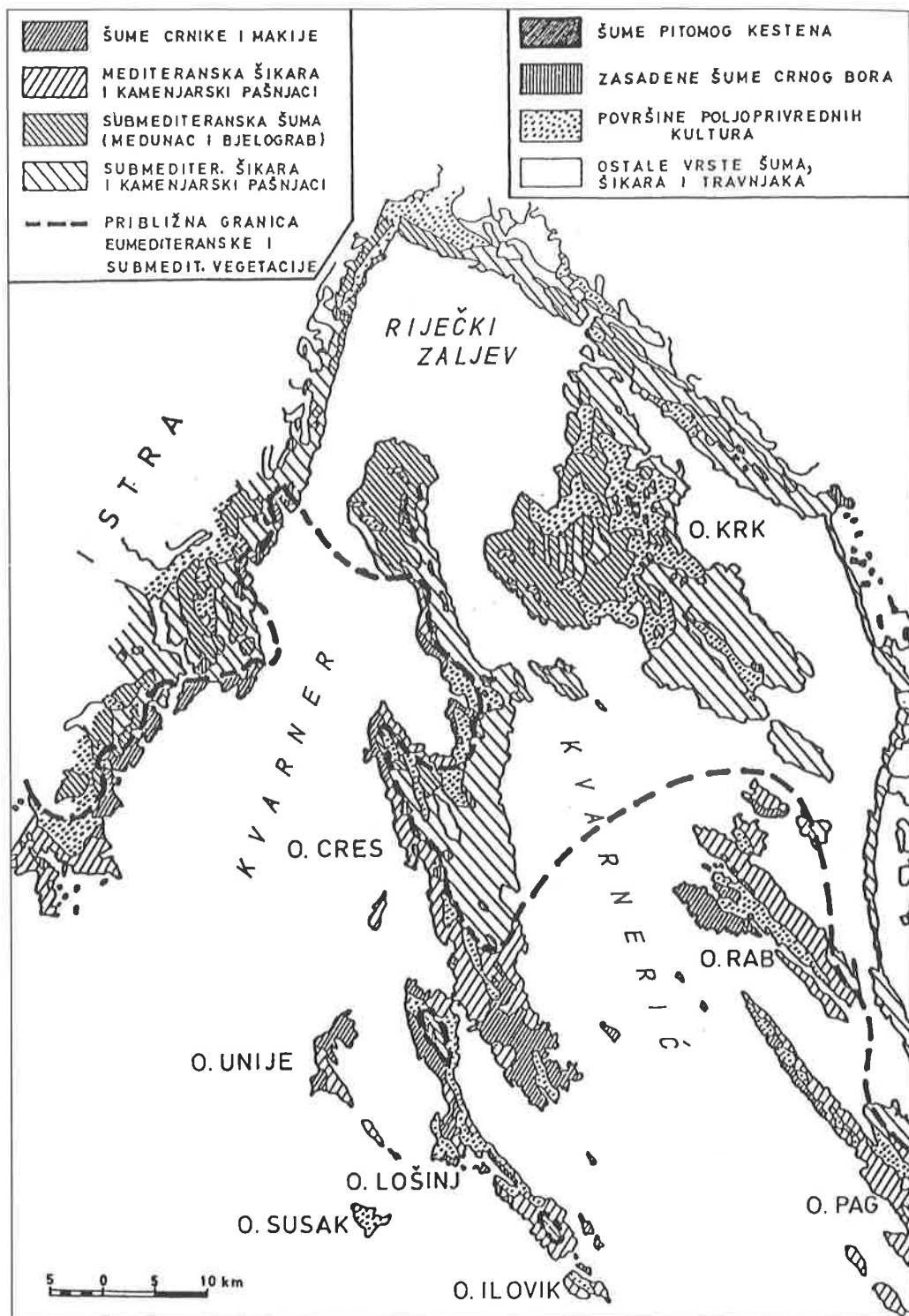
Sjeverni dio otoka Cresa najveće je šumsko područje na ovim otocima. Uz šikare, tu se susreću i prostrane visoke šume crnog graba i hrasta medunca, kestena i bjelograba, što svje-

doči o submediteranskim značajkama toga područja. Iz tih se šuma stoljećima u prošlosti izvozilo u Veneciju pretežito ogrjevno, ali i građevno drvo. Međutim, južnije od Predošćice sve je zastupljenija prava mediteranska šuma i makija s naglašenim udjelom crnike.

Suprotno sjevernom dijelu otoka, središnji dio Cresa - s milenijskom tradicijom ispaše ovaca na otvorenom - pretvoren je najvećim dijelom u pašnjake i kamenjare. Pri tome su dijelovi koji su najviše izloženi buri i posolici i najviše degradirani, pa je velika razlika u izgledu ogoljelih istočnih priobalnih padina i zapadnih - pokrivenih gustom makijom. Dobro je pošumljena i istočna padina iznad Vranskog jezera, dok je dio visoravni iznad jezera pokriven umjetno zasađenim gajevima crnog bora.

Južni dio otoka Cresa prekriven je gotovo u cijelosti gustom mediteranskom makijom, koja mjestimice prelazi visinom u pravu šumu. Uz crniku, tu su zastupljene i sve druge tipične vrste: planika, zelenika, smrika, gluhač, vrijes, mirta, trišlja, leprika, lovor i druge. Zahvaljujući niskom reljefu, razvedenosti obale i zaklonjenosti od bure, na mnogim se mjestima vegetaciji spušta gotovo do morske razine. Na krajnjem jugu, uz uvalu Bokinić, bujna je šuma alepskog i bijelog bora, zasađena pretežito na nekadašnjim obradivim površinama.

Sjeverni dio otoka Lošinja s visokim masivom Osorščice u florističkom je pogledu dosta sličan sjevernom Cresu. Tu pretežu submediteranske vrste listopadnog drveća, dok u nižim predjelima Osorščice i na preostalom dijelu otoka Lošinja, kao i na Iloviku i Unijama, dominira mediteranska makija. Središnji dio otoka Lošinja, nizak i veoma razveden i najnaseljeniji, ima najviše izmijenjen prirodni vegetacijski pokrov, zbog agrarne i stočarske eksploatacije u prošlosti. Zahvaljujući, međutim, inicijativi dalekovidnih ljudi, među kojima se ističe prirodoslovac Ambroz Haračić, profesor na tadašnjoj lošinjskoj Nautici, izvršeno je krajem 19. stoljeća pošumljavanje velikih kompleksa kamenjara, osobito u području Malog i Velog Lošinja. Tu su danas krasne lošinjske borove šume, posebno na predjelu Čikat, koje su postale simbol ovoga otoka i imaju neprocjenjivu vrijednost za njegov turistički razvitak.

Sl. 7. Vegetacijska skica Kvarnerskog područja s približnom granicom mediteranske i submediteranske vegetacije

S obzirom na otočnu faunu, treba spomenuti barem neke specifičnosti. Posebno je, naime, značajno da na ovim otocima nema zmija otrovnica, a ima neotrovnih zmija. Specifičnost je i postojanje bjeloglavih supova, koji se gnijezde na nepristupačnim klifovima istočne obale Cresa i na visokim strmicama Osorščice, a spadaju među najveće ptice koje lete, s rasponom krila od blizu tri metra. To su lešinari i njihov je opstanak moguć u uvjetima ekstenzivnog uzgoja ovaca na pašnjacima tijekom cijele godine. Kao ugrožena vrsta zakonom su zaštićeni, pa su u tom smislu proglašeni i posebni ornitološki rezervati na određenim dijelovima Cresa i Lošinja.

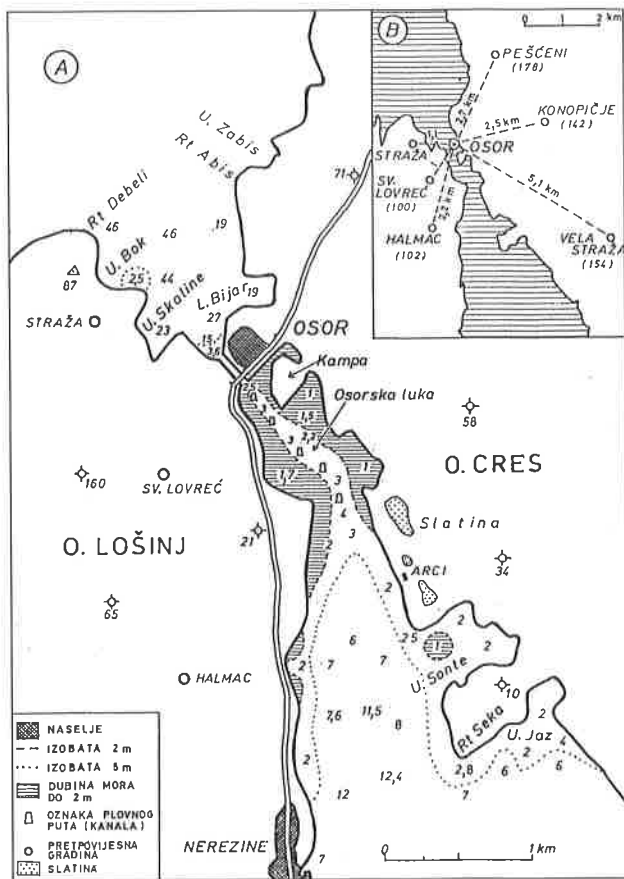
RAZVOJ NASELJENOSTI NA CRESKO-LOŠINJSKOM OTOČJU OD PRVIH TRAGOVA DO PRVIH PROCJENA O BROJU STANOVNIKA

O davnoj naseljenosti ovog otočja svjedoče tragovi brojnih pretpovijesnih gradina po otočnim uzvišenjima, a budući da su i neka današnja naselja smještena na temeljima tri davnih gradinskih naselja, npr. Osor i Beli, može se govoriti o kontinuitetu naseljenosti još od pretpovijesnog doba. Da je Osor, već u doba Liburna bio izuzetno važno mjesto, jer je smješten na uskoj i niskoj prevlaci koja je povezivala Cres i Lošinj, a odvajala Kvarner od Kvarnerića, i koja je očito bila prometno valorizirana najprije prevlačenjem brodica, a možda je već tada bila presječena nekakvim plovnim kanalom, dokazuju brojne okolne liburnijske gradine. Da se, pak, radilo o važnoj postaji za razmjenu dobara između europskog zaleđa i Mediterana, svjedoče nalazi jantarskog nakita, kao i grčkog novca i keramike grčke provenijencije, u samom Osoru, a i okolna podmorska nalazišta grčkih amfora, na mjestima davnih brodoloma. Na veze sa starim grčkim moreplovcima upućuje, uostalom, i prvo poznato ime Osora Apsoros, kao i

najstariji poznati naziv za ovo otočje - Apsyrtydes.

I u rimsko doba Apsorus (Osor) je vodeće naselje na ovim otocima, a također i izuzetno važno uporište na plovidbenoj ruti uz istočno-jadransku obalu. Ali tada se uz njega već spominju i Crepsa (Cres), Caput Insulae (Beli), Hibernicia (Lubenice), Ustrina (Ustrine) i još neka naselja. I tijekom sljedećih stoljeća Osor je zadržao tu vodeću ulogu, a za bizantske uprave postao je i sjedište biskupije.

Kontinuitet naseljenosti i nakon doseljenja Hrvata na ovo otočje, što je počelo u 7. stoljeću, vidi se i po tome što je hrvatsko pučanstvo zadržalo velik broj romanskih toponima, odnosno njihove modifikacije (Apsorus-Osor, Crepsa-Cres), mada Hrvati očito osnivaju i nova naselja. To se može zaključiti po njihovim nazivima (Dragozetići, Predošćica, Vodice, Orlec, Mar-

Sl. 8. Položaj antičkog Osora na prevlaci-kanalu između Cresa i Lošinja /A/ i njegovo okruženje pretpovijesnim gradinama /B/

Tab. 3. Kretanje broja stanovništva na cresko-lošinjskom otočju 1815.-1991.

Godina	Cres	Lošinj	Unije	Susak	Ilovik	Srakane		Ukupno
						Vele	Male	
1815.	5 249	6 652	222	603	?	?	?	12 726
1869.	7 999	9 191	520	1 095	387	?	?	19 192
1880.	8 352	9 252	630	1 111	400	59	29	19 833
1890.	8 803	8 721	678	1 333	452	68	45	20 100
1900.	8 618	8 648	696	1 335	453	92	34	19 876
1910.	8 739	9 738	758	1 412	471	112	30	21 260
1921.	8 343	8 025	783	1 440	512	124	45	19 272
1931.	8 378	7 559	717	1 541	473	132	56	18 855
1945.	8 261	6 258	639	1 760	418	116	68	17 520
1948.	6 826	5 447	457	1 629	393	119	49	14 920
1953.	4 945	5 163	402	1 434	399	109	56	12 508
1961.	4 373	5 654	273	1 199	346	92	17	11 954
1971.	3 536	5 785	113	323	213	17	2	9 989
1981.	3 179	6 608	83	242	147	16	2	10 277
1991.	3 238	8 134	81	188	145	9	1	11 796

Izvori: Popisi stanovništva za odgovarajuća godišta. Za 1815: Povjesni arhiv Rijeka. (Podaci za Vele i Male Srakane u 1869. uključeni su u naselje Čunski na Lošinju).

tinšćica, Vidovići, Stivan, Punta Križa i dr.). Međutim, otok Lošinj je stoljećima nakon dolaska Hrvata na ovo otočje ostao nenasteljen, pa se prva naselja Velo i Malo Selo (današnji Veli i Mali Lošinj) osnivaju tek u 13. stoljeću.

Od 10. stoljeća ovo je otočje u granicama hrvatske države, ali se već u 11. stoljeću prvi put uspostavlja venecijanska vlast, koja će se, međutim, tek od početka 15. stoljeća ustaliti i trajati gotovo četiri stoljeća. Iz toga razdoblja potječu i prvi relativno vjerodostojni podaci o broju stanovnika ovog otočja, u izvještajima venecijanskih službenika. Iz tih izvora saznajemo da se sredinom 16. st. broj žitelja kretao oko 5 500, sredinom 17. st. između 6 500 i 7 000, a krajem 18. st. oko 10 000, od kojih se oko 4 600 odnosi na otok Cres.

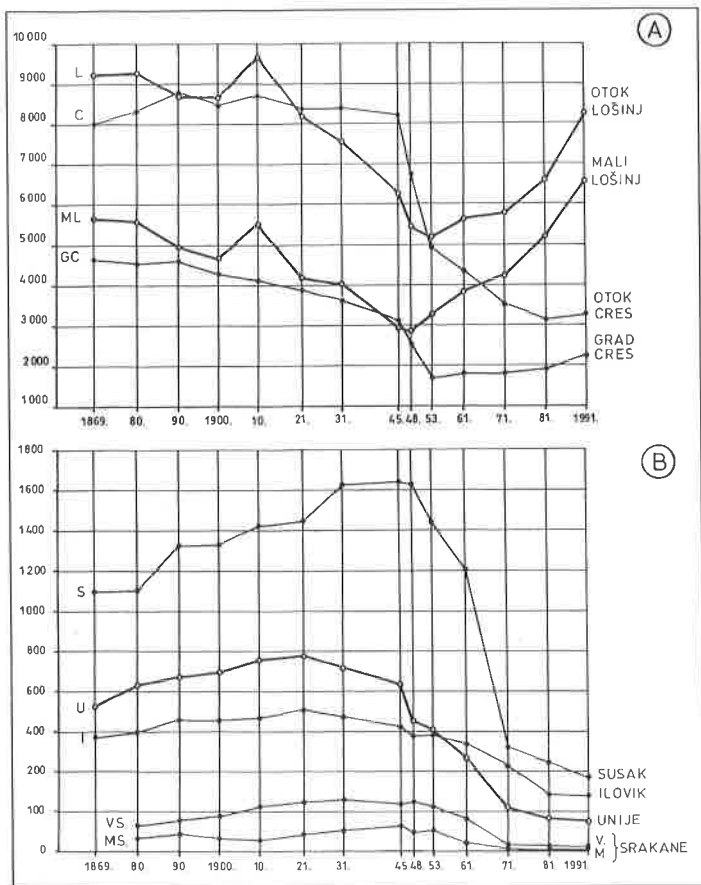
Kretanje broja pučanstva tijekom posljednja dva stoljeća. Poslije pada Venecije 1797. godine uslijedilo je kratko razdoblje prve austrijske uprave (1797.-1805.), pa također kratkotrajna francuska vladavina (1805.-1814.), a zatim je nastupilo stogodišnje razdoblje sređene austrijske uprave, koja već 1815. provodi prvi popis stanovništva na ovom području. Međutim, redoviti popisi pučanstva na cijelom državnom području provode se od druge polovice 19. stoljeća (tab. 3).

Za vrijeme cijelog austrijskog razdoblja uočava se blagi porast ukupnog stanovništva, što je u prvom redu rezultat porasta broja pučanstva na manjim otocima, kao i u nekim unutrašnjim naseljima na Cresu i Lošinju, koja u to vrijeme

još nisu bila intenzivnije zahvaćena procesom emigracije. Glavna naselja - Cres i Mali Lošinj imala su, naprotiv, u to vrijeme već velik broj iseljenika, pa je u gradu Cresu npr. u 1900. godina udio "otsutnog" pučanstva, u usporedbi s brojem prisutnih, iznosio čak 43%. Intenzivno iseljavanje, odlaskom uglavnom na rad u prekomorske zemlje, bilo je posljedica gospodarskih teškoća uvjetovanih velikim dijelom vinogradarskom krizom.

U međuratnom razdoblju za vrijeme talijanske aneksije dolazi do konstantnog pada ukupnog broja otočnog stanovništva, ali ponajviše kao posljedice velikoga smanjenja broja pučanstva u Malom Lošinju i Cresu, dok se u većini ostalih otočnih naselja može govoriti o stagnaciji, a u nekima i o porastu, npr. na sjevernom Cresu (Tramuntana) i na Susku (tab. 5).

Nakon drugoga svjetskog rata (1945.) cresko-lošinjsko otočje je napokon ponovno vraćeno u granice matice-zemlje Hrvatske, tada još u okviru bivše Jugoslavije. U novim društveno-gospodarskim uvjetima isforsirane industrijalizacije i brojnih destimulativnih mjera u pogledu seoskih gospodarstava, dolazi do sve brojnijeg odlaska mladog otočnog pučanstva u industrijska središta na kopnu, a time i naglog pada broja otočnog stanovništva, što je na cresko-lošinjskom otočju u prvim poslijeratnim godinama bilo potencirano i odlaskom u Italiju velikoga broja optanata, naročito iz nekoliko najvećih obalnih naselja. Sasvim je specifičan, međutim, slučaj s otokom Suskom, čija je većina

Sl. 9. Kretanje broja stanovnika u razdoblju 1869.-1991., na otocima Cresu i Lošinju /A/ i na susjednim manjim otocima /B/

stanovništva tijekom pedesetih i šezdesetih godina odselila u SAD, pa ih danas više od dvije tisuće, zajedno s potomcima, živi u njujorškoj četvrti Hoboken.

Positivna je činjenica što je pad ukupnog broja stanovnika cresko-lošinjskog otočja ipak zaustavljen nakon 1971. godine, pa su dva posljednja popisa pučanstva pokazala blagi porast. Međutim, to je ponajviše posljedica rasta Malog Lošinja i tek u mnogo manjoj mjeri i ostalih obalnih naselja na Lošinju i Cresu.

Izrazita depopulacija najvećeg dijela creskih naselja, posebno onih unutrašnjih podalje od mora, održava se u poremećenoj slici dobne strukture otoka Cresa u cjelini, što se uočava usporedbom sa stanjem na Lošinju.

Smanjenjem broja stanovnika smanjena je i relativna gustoća naseljenosti, koja je za otočje

u cjelini u 1991. godini iznosila $21,8/\text{km}^2$ (1890: $37,2/\text{km}^2$). Međutim, otok Lošinj je u 1991. imao gustoću naseljenosti $108,9/\text{km}^2$ (Hrvatska $84,3/\text{km}^2$), a otok Cres svega $8/\text{km}^2$ (Norveška $13,3/\text{km}^2$). Istodobno je relativna gustoća naseljenosti na Susku iznosila $50/\text{km}^2$, na Iloviku $24,6/\text{km}^2$, na Velim Srakanama $7,7/\text{km}^2$ i na Unijama $4,8/\text{km}^2$.

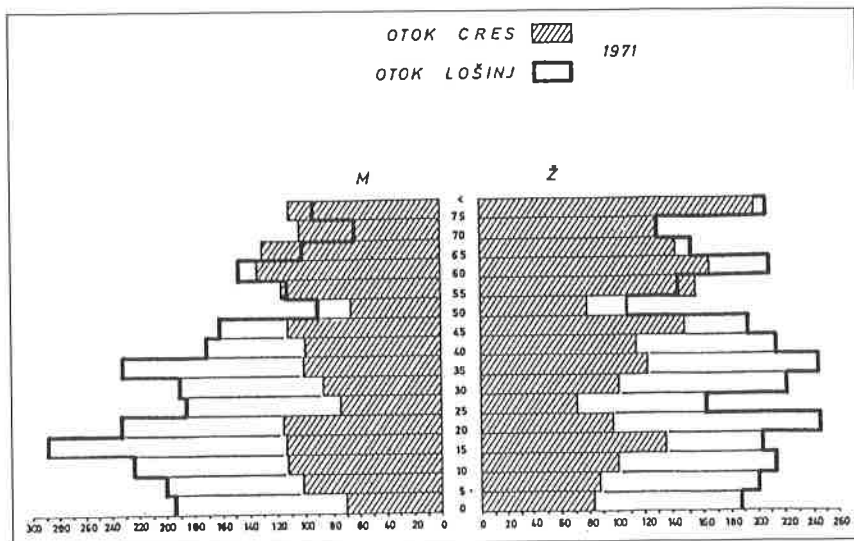
GOSPODARSKE ZNAČAJKE

Valorizacija otočnog prostora u prošlosti.

Poljodjelstvo i stočarstvo, uz nešto ribarstva, djelatnosti koje su i prije venecijanskog razdoblja bile osnova otočnog gospodarstva, ostale su to i dalje. O izuzetnoj važnosti ovčarstva svjedoče i brojne odredbe u toj djelatnosti u Creskom statutu (15. st.), kao što na terenu impresionira raster kilometrima dugačkih kamenih suhozida ("gromača") kojima su ograđene pašnjačke parcele ("ograjice"), ili pak velike zajedničke lokve na pašnjačkim terenima, gdje je ponegdje prilaz ovcima do vode u lokvi, ograđen gromačama, osiguran i sa desetak susjednih parcela. Specifičnost je otoka Cresa i u velikom broju pastirskih "stanova" (majura), na nekadašnjim veleposjedničkim imanjima, redovito podalje od naselja, u kojima su stalno boravili pastiri ("bravari") i vodili brigu o stadima ovaca (mužnja, pravljenje sira, striža vune, janjci). Neki su od tih "stanova" prerasli u stalna naselja, ali najveći je dio danas napušten. U izvorima iz 18. st. spominje se na Cresu čak 70 000 ovaca, dok ih je u 19. st. bilo oko 40 000, a na Lošinju oko 10 000.

Uspostavljanjem venecijanske vlasti važnu ulogu dobiva i izvoz ogrjevnog, a dijelom i građevnog, drva u Veneciju. S tim je u vezi postojala

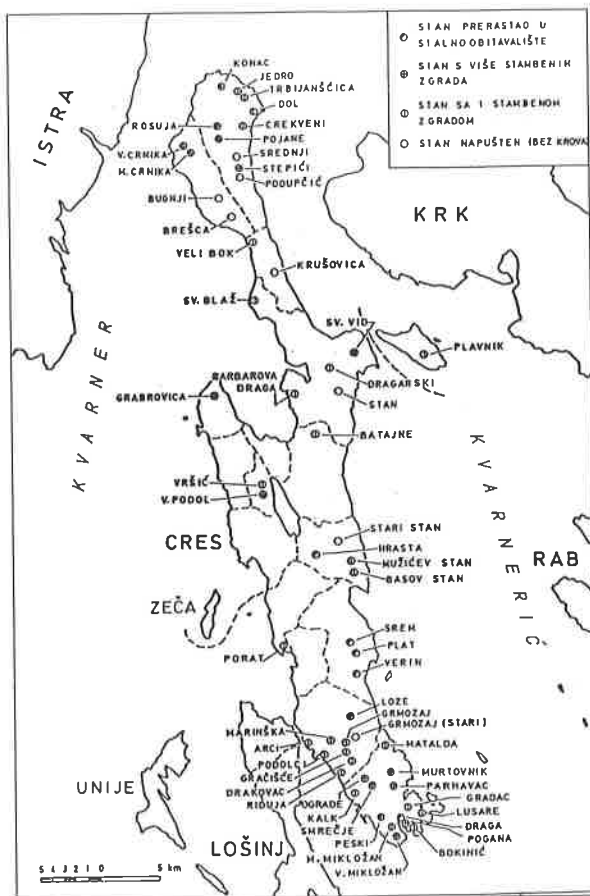
Uspostavljanjem venecijanske vlasti važnu ulogu dobiva i izvoz ogrjevnog, a dijelom i građevnog, drva u Veneciju. S tim je u vezi postojala

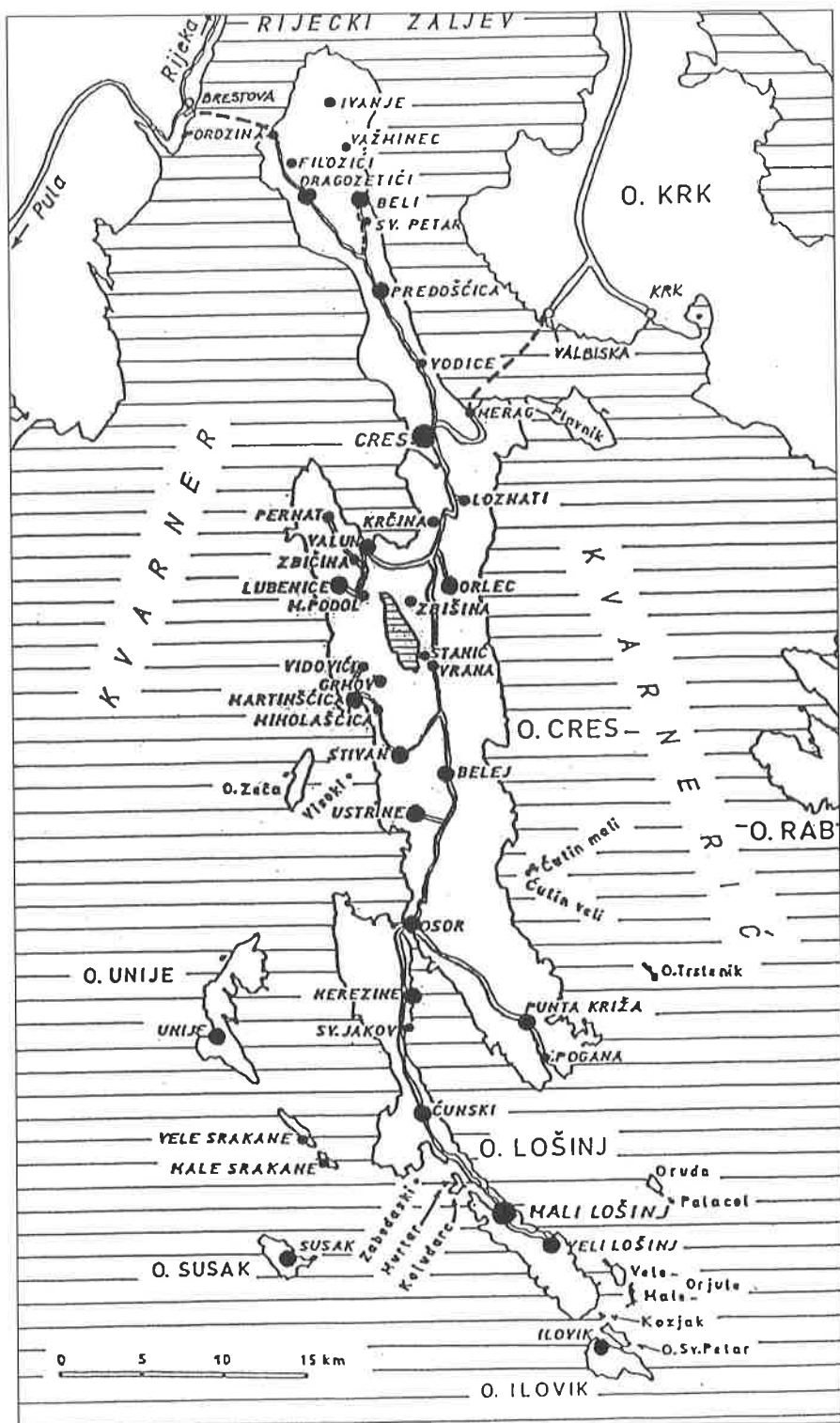
Sl. 10. Usporedba dobne strukture stanovništva otoka Cresa i Lošinja /1971./

i stroga kontrola sječe, kao i zabrana ispaše na posjećenim parcelama za određeno vrijeme, kako bi se šuma nesmetano obnavljala. Drvo se ukrcavalo na jedrenjake na brojnim za to pogodnim mjestima na otočnim obalama ("geti").

Uspostavljanje austrijske uprave donosi društveno-gospodarski napredak. Već 1821. počinje katastarski premjer zemljišta. Provođi se reforma uprave i poreznog sustava. Počinje intenzivniji razvoj vinogradarstva i maslinarstva s orijentacijom na tržište. Tome pridonosi i konjunktura buhača. Razvija se ribarstvo, ali i brodarstvo i brodogradnja, u čemu prednjači Mali Lošinj, koji 1870. posjeduje čak 110 brodova duge i velike obalne plovidbe. Posebnu važnost ima uspostavljanje prvih stalnih brodskih veza s lukama na susjednom kopnu i između otoka, te izgradnja luka u svim obalnim otočnim naseljima, kao i ceste između Velog Lošinja i Cresa. Razvojem parobrodarstva krajem 19. st. propada jedrenjačko brodarstvo, što potiče iseljavanje. No, to je i vrijeme začetka lošinjskog turizma izgradnjom prvih hotela i vila na području Čikata.

Sl. 11. Razmještaj mnogobrojnih pastirskih "stanova" (majura) na otoku Cresa

Sl. 12. Mreža asfaltiranih cesta povezuje danas sva veća naselja na Cresu i Lošinj

Potkraj 19. st. utemeljena je u Cresu tvornica za konzerviranje ribe, a u Martinšćici mala destilerija eteričnih ulja. U vrijeme prvog svjetskog rata počinje se na otoku Cresu iskorištavati boksit, što je znatno pojačano za vrijeme talijanske aneksije ovoga otočja u međuratnom razdoblju, pa je za prijevoz boksita do ukrcavališta u luci Pod Beli bila postavljena žičara (1935.). Tada je izgrađeno i nekoliko malih pristaništa u prilaznim lučicama za unutrašnja naselja, npr. u Koromačni - za Belej, u Banji - za Ivanje, u Pragajeni - za Dragozetiće, te u Pogani i Porozini. Produžena je i otočna cesta od Cresa do Dragozetića.

Otočno gospodarstvo poslije drugog svjetskog rata i perspektive. Nakon drugog svjetskog rata došlo je do bitnih promjena u otočnom gospodarstvu. Tradicionalne gospodarske grane u većini slabe. Vinogradarstvo se ne obnavlja, a maslinarstvo dijelom zapušta, jer nedostaje radne snage. Obnovljena uljara u Cresu sada prerađuje masline s cijelog otočja, dok su ranije u većim otočnim naseljima postojali tradicionalni mlinovi na ručni pogon - "toševi". Stočarstvo se održalo, ali je broj ovaca jako smanjen. Izvoz drvca je sasvim prestao. Poslije prvih poratnih godina napušteno je i iskorištavanje boksita. Pomorska tradicija se ipak održala, pa u Malom Lošinju i Cresu, uz remontna brodogradilišta, postoje i broderska poduzeća: Lošinjska plovidba (18 brodova sa 97 453 BT) i Creska plovidba (7 brodova sa 5 436 BT).

Međutim, za novu kvalitetu i novu usmjerenost društveno-gospodarskog razvitka Cresa i Lošinja, tri su čimbenika od bitnog značenja: izgradnja vodovoda iz Vranskog jezera, elektrifikacija otočnih naselja priključenjem na električnu mrežu na kopnu i izgradnja uzdužotočne ceste Veli Lošinj - Porozina, s odvojcima do svih većih otočnih naselja i uspostavljanje redovitih trajektnih veza na relacijama Porozina-Brestova i Merag-Valbiska.

Uz bitno poboljšanje životnih uvjeta za otočno pučanstvo, sve je to donijelo sasvim nove mogućnosti za turističku valorizaciju ovog otočja, kojemu je turizam očito najperspektivnija gospodarska grana. Suprotno otoku Lošinju, na kojemu se turizam počinje razvijati još krajem 19. stoljeća, otok Cres nije imao turističke

tradicije sve do početka 60-ih godina 20. stoljeća, kada je otvoren u Cresu hotel "Kimen" i auto-kamp Kovačine. Nakon toga otvaraju se auto-kampovi i u Martinšćici, Osoru, Bokiniću (Punta Križa), Valunu i Belom.

Na Lošinju su izgrađeni novi hoteli u Čikatu i Velom žalu ("Sunčana uvala") i u Velom Lošinju, dok su uređeni veliki auto-kampovi u Čikatu i Poljani, te u Nerezinama i Loparima. Izgrađeno je i nekoliko novih turističkih naselja, namijenjenih uglavnom ljetnom boravku, npr. u Porozini i Cresu (Grabar), zatim Stara Gavza - pokraj Cresa, Zaglav - pokraj Martinšćice, Bućanje - pokraj Nerezina i Artaturi - pokraj Malog Lošinja, dok su na južnom kraju Cresa, uz uvalu Jadrišćicu, nastala turistička naselja Pogana i Draga - uglavnom adaptacijom nekadašnjih gospodarskih zgrada u kuće za odmor. Mnoge kuće za odmor izgrađene su također u svim obalnim naseljima, a i u mnogim unutrašnjim naseljima, pogotovo onima koji nisu daleko od mora. Brojne prazne kuće prenamjenjuju se u kuće za odmor (Beli, Stivan, Belej, Ustrine, Punta Križa, Sv. Jakov, Čunski). Također se u ranije nenaseljenim lučicama ispod tih naselja grade nove vikend-kuće.

Razvedene obale ovog otočja atraktivne su i za sve brojnije nautičke turiste, a u Malom Lošinju i Cresu uspješno posluju dobro vođene marine. K tome, u svim obalnim naseljima na Lošinju i Cresu već je široko razvijena praksa privatnog smještaja turista, što za mnoge otočne obitelji znači važan, a za neke i najvažniji izvor prihoda.

Izrazita depopulacija manjih otoka: Unija, Suska, Ilovika i Srakana i tu se odrazila u smanjenju tradicionalnih gospodarskih djelatnosti, i to na egzistencijalni minimum. Jedino je na otoku Susku pokrenuta, ali izvanotočnom inicijativom, obnova vinogradarstva na suvremenim agrotehničkim osnovama, gdje za to jedino i postoje prirodni uvjeti. Začeci turizma na tim se otocima zasad javljaju u dva oblika: u posjetima nautičkih turista i otkupom praznih kuća, koje novi vlasnici s kopna pretvaraju u kuće za odmor. Na Susku se planira izgradnja hotela za smještaj umirovljenih povratnika iz Amerike.

U ukupnom turističkom prometu otočja u 1990. godini, koja je od prethodne najuspješnije

Tab. 4. Turistički promet na cresko-lošinjskom otočju u 1990.

Naselje- OTOK	Broj turista			Broj noćenja		
	Domaći	Inozemni	Ukupno	Domaći	Inozemni	Ukupno
Mali Lošinj	37 778	95 137	132 915	286 204	806 726	1 092 930
Veli Lošinj	12 059	22 909	34 968	145 819	281 344	427 163
Nerezine	26 412	8 506	34 918	250 578	94 467	345 045
Sv. Jakov	96	712	808	1 022	7 711	8 733
Čunski	-	11	11	-	105	105
O. LOŠINJ	76 345	127 275	203 620	683 623	1 190 353	1 873 976
Cres	10 404	29 814	40 218	83 985	197 027	281 012
Martinšćica	9 775	13 587	23 362	89 818	126 187	216 005
Punta Križa	1 938	7 521	9 459	24 898	76 642	101 540
Osor	1 675	4 078	5 753	23 380	33 437	56 817
Valun	495	3 334	3 829	3 849	28 083	31 932
Beli	400	797	1 197	4 921	4 115	9 036
Stivan	6	350	356	30	3 480	3 510
Miholašćica	28	67	95	296	468	764
O. CRES	24 721	59 548	84 269	231 177	469 439	700 616
Unije	370	270	640	4 133	2 963	7 096
Susak	295	190	485	2 403	1 245	3 648
Ilovik	78	300	378	983	3 165	4 148
SVEUKUPNO	101 439	187 313	289 392	922 319	1 667 165	2 589 484

Izvori: Turistička zajednica Mali Lošinj

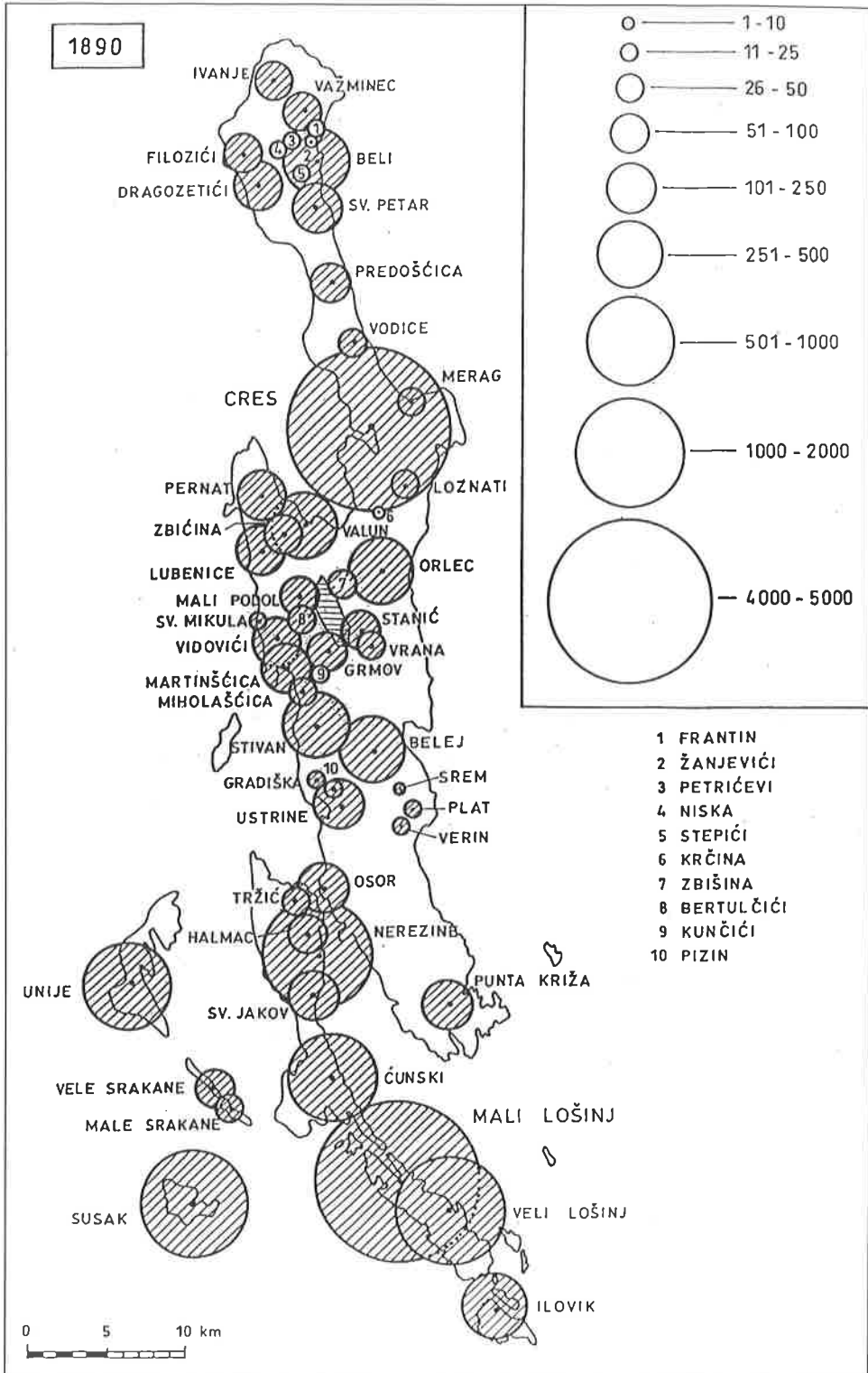
godine bila slabija za svega desetak posto (1989: 336 311 turista i 2 913 604 noćenja), na otoku Lošinj je ostvareno 70,4% posjetitelja (75,3% domaćih i 67,9% inozemnih) i 72,4% noćenja (74,1% domaćih i 71,4% inozemnih), a u samom Malom Lošinj 45,9% posjetitelja (50,8% inozemnih) i 42,2% noćenja (48,4% inozemnih). Istodobno je na otoku Cresu ostvareno 29,1% posjetitelja (24,3% domaćih i 31,8% inozemnih) i 27,1% noćenja (25,1% domaćih i 28,2% inozemnih).

Geografske osnove razvoja turizma na cresko-lošinjskom otočju u prvom su redu u pogodnosti geoprometnog položaja u odnosu prema europskim emitivnim područjima, te u prirodnim uvjetima razvedenih obala s lijepim plažama i čistim morem, mediteranskim šumama i obiljem pitke vode, što čini veoma solidnu osnovu za razvitak svih oblika turizma - odmorišnog, kupališnog, nautičkog i lovog. I kao što je turizam već donio revitalizaciju starih jezgri svih obalnih naselja, pa i njihov velik razvoj izgradnjom novih četvrti, razvijeno turističko tržište može biti poticaj i za barem djelomičnu revitalizaciju na novim osnovama tradicionalnih gospodarskih djelatnosti, koje su i inače poznate po veoma kvalitetnim proizvodima (vino, maslinovo ulje, voće, janjetina, riba). Kao dokaz za to mogu poslužiti i venecijanski izvori od prije nekoliko stoljeća, u

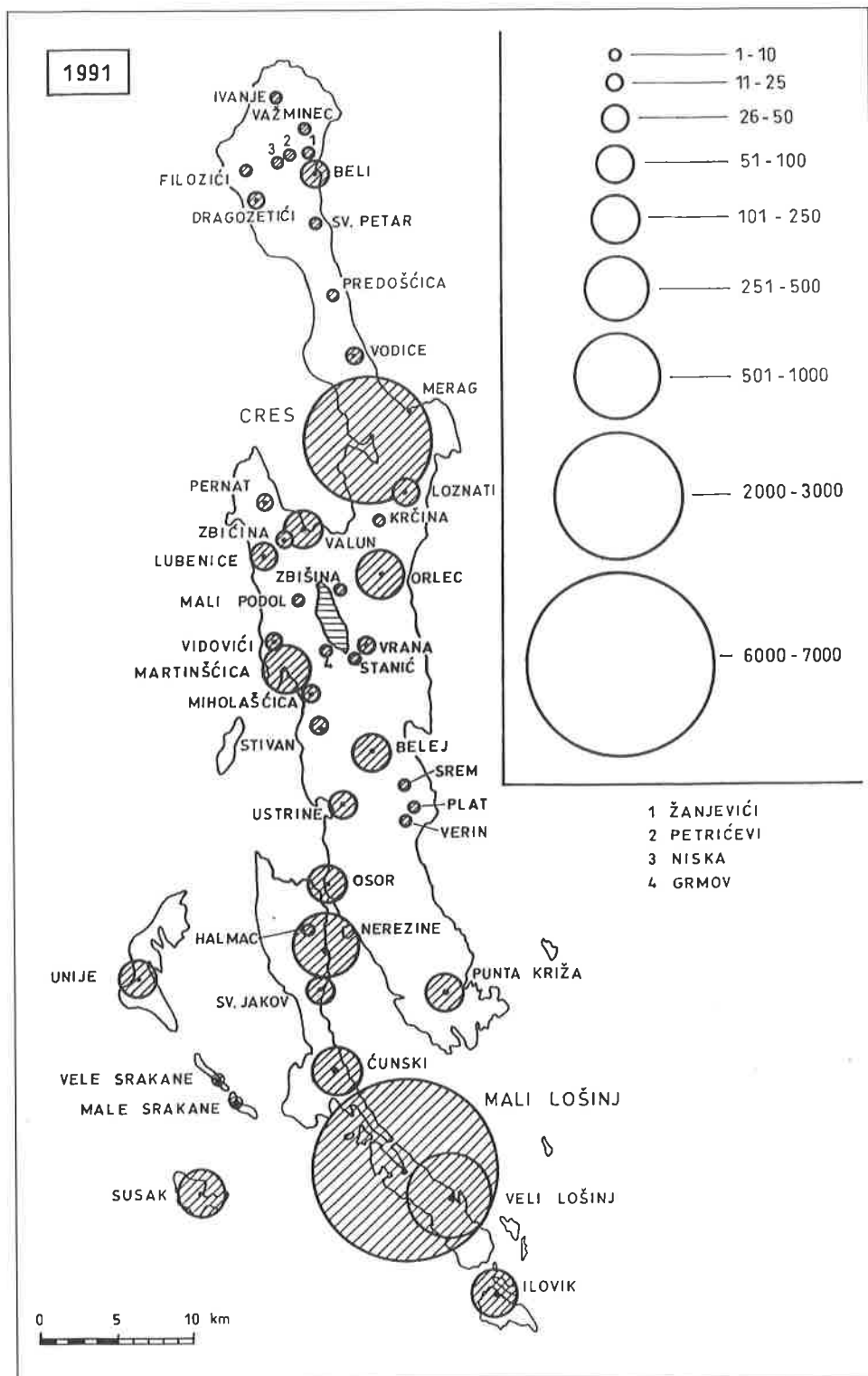
kojima se može pročitati da su na venecijanskoj tržnici u to doba po kvaliteti na posebno visokoj cijeni bile creske smokve i creska janjetina.

OTOČNA NASELJA

Smještaj i kategorizacija naselja. S obzirom na broj, smještaj i kategorizaciju naselja, postoje velike razlike između otoka Lošinja, otoka Cresa i posebno manjih otoka. Na otoku Lošinj postoji pet većih naselja, od kojih su tri obalna (Mali Lošinj, Veli Lošinj i Nerezine), a dva u neposrednoj blizini obale. K tome postoje još dva zaseoka, od kojih je Tržić već dulje vrijeme napušten. Na otoku Cresu, međutim, postoji od ranije više od 40 stalnih naselja, od kojih je tek pet neposredno na obali: Cres, Osor, Martinšćica, Valun i Merag (danas bez stalnih žitelja), te još Miholašćica, koja je u neposrednoj blizini obale i Porozina, koja se kao stalno naselje javlja tek u najnovije vrijeme. Među unutrašnjim naseljima stanovite središnje funkcije (crkva, groblje, škola, trgovina, pošta) imaju ili su pak ranije imali: Beli, Dragozetići, Predošćica, Orlec, Lubenice, Belej, Stivan, Ustrine i Punta Križa. Ostala se naselja mogu svrstati u manja sela (npr. Ivanje, Sv. Petar, Filozići, Zbičina, Pernat, Loznati, Vidovići) i zaseoke. Zaselci su u nekom popisima stanovništva iskazani zasebno, a u nekom kao dijelovi

Sl. 13. Razmještaj naselja i kategorizacija prema broju pučanstva 1890. godine

Sl. 14. Razmještaj naselja i kategorizacija prema broju pučanstva 1991. godine

Tabl. 5. Kretanje broja žitelja na otocima Cresu i Lošinju 1890.-1991., po naseljima

Naselje	1890.	1900.	1910.	1945.	1961.	1971.	1981.	1991.
Beli	413	432	454	497	107	81	66	38
Sv. Petar	120	139	133	141	41	31	21	7
Ivanje	68	73	78	159	33	17	9	9
Važminec	72	77	75	124	48	19	5	8
Filozici	92	101	101	111	25	11	11	8
Dragozetići	249	258	282	326	102	64	27	19
Predošćica	63	73	70	93	53	30	15	8
Vodice	35	43	47	48	33	31	25	12
Cres	4 648	4 264	4 064	3 092	1 866	1 824	1 944	2 234
Merag	42	64	86	114	50	2	-	-
Loznati	35	51	42	76	72	44	48	37
Valum	264	258	266	246	126	81	63	68
Zbičina	69	81	73	81	51	34	23	17
Pernat	143	155	147	141	67	50	33	19
M. Podol	66	69	68	69	36	21	14	5
Lubenice	193	187	177	185	109	82	59	43
Orlec	334	356	381	416	382	309	240	148
Zbišina	39	43	42	42	27	9	6	4
Vrana	38	37	36	47	36	40	26	20
Stanić	58	51	67	46	12	9	7	2
Grmov	56	55	39	64	34	25	12	8
Vidovići	114	130	124	121	80	46	28	21
Martinšćica	233	177	291	307	162	157	133	186
Miholašćica	44	122	116	107	42	23	25	23
Stivan	312	305	346	399	182	106	58	27
Belej	328	334	376	451	197	136	96	72
Ustrine	137	143	160	216	99	53	46	34
Osor	242	248	302	268	93	93	70	80
Tržić	49	57	50	21	4	?	-	-
P. Križa	232	227	225	253	196	102	69	81
Nerezine	1 120	1 212	1 335	1 255	558	454	387	397
Halmac	60	96	89	35	28	?	?	?
Sv. Jakov	190	217	244	261	90	50	35	41
Čunski	517	496	548	417	244	136	94	136
M. Lošinj	4 975	4 689	5 530	2 993	3 882	4 169	5 224	6 566
V. Lošinj	1 859	1 932	1 992	1 276	852	859	868	994

Izvori: Prema popisima pučanstva, priredio autor.

susjednih većih naselja. Čak desetak među njima, koji su još 1945. bili naseljeni, danas je sasvim prazno, npr. Pizin, Gradiška, Rudovi, Kunčići, Bertulčići, Frantin - već od ranije, a Važminec, Niska, Petrićevi, Žanjevići, Plat i Srem - nakon 1991. godine (Sl. 13., Sl. 14.). Tu se tek ljeti može susresti ponekog posjetitelja, jer se neke kuće koriste za ljetni odmor. Međutim, i još za neka naselja, koja danas imaju još samo nekoliko žitelja, može se očekivati da će u bliskoj budućnosti ostati bez stalnih stanovnika (tab. 5).

Na svakom od pet malih naseljenih otoka u otočnoj skupini, postoji po jedno istoimeno naselje, osim na Susku, gdje bi se moglo govoriti i o dva naselja. Na Unijama, Susku i Iloviku izgrađene su luke u koje mogu pristati manji brodovi, dok na Velim Srakanama postoji samo nezaštićeno pristanište u obliku malog gata, a

na Malim Srakanama nema nikakvog izgrađenog pristaništa, pa se čamac obvezatno izvlači na obalu.

Na Unijama je naselje smješteno na nezaštićenoj zapadnoj obali, a ne u jednoj od dobro zaklonjenih uvala na istočnoj obali, jer je nastalo zbog susjedne plodne "oaze" Polje. Suprotno Unijama, na Susku naselje ima dva odvojena dijela različite starosti, smještaja i funkcije. Starije naselje Gornje Selo (domaći ga nazivaju Selo) smješteno je na pješćanoj zaravni navrh otoka, dok se mlađe Donje Selo (domaći ga nazivaju Spjaža) razvilo uz obalu na mjestu ranijih ribarskih spremišta. Osim crkve, koja je u Gornjem Selu, sve su ostale središnje funkcije u Donjem Selu. Tu je ranije postojala i tvornica za konzerviranje ribe i vinski podrum, koji se sada obnavlja, u skladu s obnovom vinogradarstva.

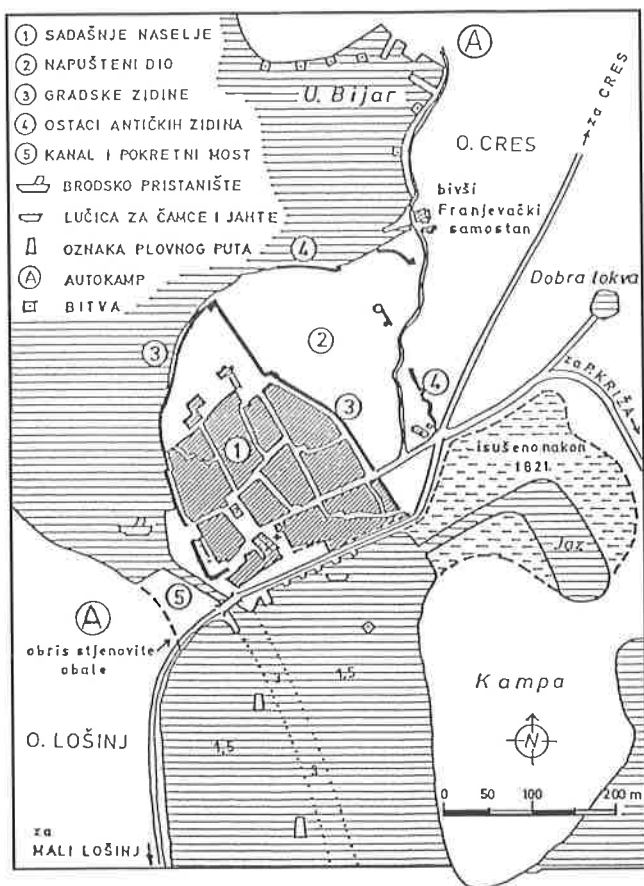
Ilovik je relativno mlado naselje: osnovali su ga tek u 18. st. Lošinjani, koji su tamo obrađivali crkvena imanja. Iako je smješteno uz obalu, nema ni lučke jezgre niti obalnog pročelja. Sve su kuće, naime, koje su smještene uz obalu, okrenute pročeljima prema unutrašnjoj "ulici", a prema moru im je dvorišna strana ispred koje je redovito mali pristan za barku. Uz kuće su vrtovi. Specifičnost je Ilovika i u tome što se groblje nalazi na susjednom otočiću Sv. Petar, uz nekadašnji samostan.

Naselja Vele Strakane i Male Srakane smještene su usred otočnog trupa jednog i drugog otočića, a kako su otočići relativno uski, naselja su blizu mora, mada ipak nisu na obali. Dok se na Unijama, Susku i Iloviku, i osim naglašene depopulacije (tab. 3), naziru prvi pozitivni znakovi postupne revitalizacije, za Srakane se to ne može reći. Na Velim Srakanama živi još svega nekoliko starijih žitelja, a na Malim Srakanama više nema domicilnog pučanstva.

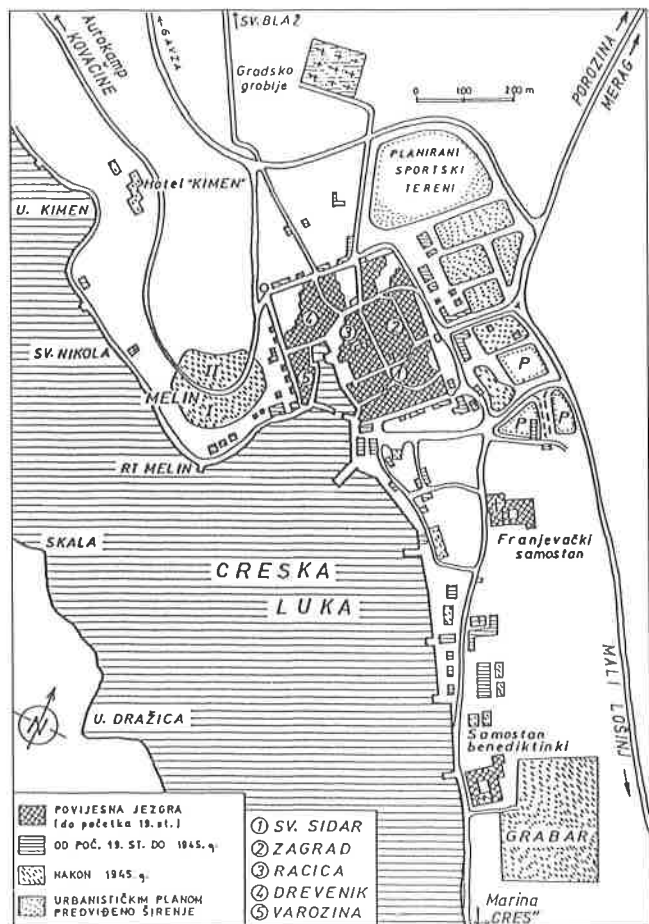
Višekratno premještanje otočnog središta i perspektive obalnih naselja. Budući da su otočni prostor i okolno more dva moguća izvora gospodarske valorizacije, od početka su u tom smislu bila u prednosti obalna naselja. Među njima se na otocima Cresu i Lošinju po važnosti izdvajaju tri naselja, koja su u različitim povijesnim razdobljima preuzimala ulogu upravnog središta i vodećeg naselja. Najprije je to bio Osor, zatim Cres i u novije vrijeme Mali Lošinj. To višekratno "seljenje" upravnog središta još je jedna od specifičnosti ovog otočja.

Osor je u rimsko doba, kad je bio na vrhuncu moći i napretka, imao oko dvije do tri tisuće žitelja, što se može zaključiti prema veličini urbanog područja. To je za ono doba velik grad čija veličina očito nije u skladu s potrebama i mogućnostima

lokalne sredine, već je to bilo uvjetovano njegovom izuzetno važnom prometno-trgovačkom funkcijom na umjetno prokopanom morskom kanalu. Međutim, u 9. st. Osor je teško stradao u gusarskom napadu Saracena, od čega se, izgleda, nikad nije potpuno oporavio, a sličnih neprilika bilo je još i kasnije. K tome, razvojem brodarstva i usavršavanjem tehnike jedrenja (bordižanje), mijenjaju se pravci plovidbenih ruta, pa osorski kanal tako ostaje sasvim po strani. Posljedica je propadanje Osora, čemu je vjerojatno pridonijela i pojava malarije, uvjetovana močvarnim područjem u neposrednoj blizini (Jaz). Zbog toga ni pokušaj revitalizacije nakon uspostavljanja venecijanske vlasti u 15. st., kada se obnavljaju gradski bedemi, ali samo za polovicu nekadašnjeg urbanog područja, ne donosi željene rezultate. Tada se i upravna

Sl. 15. Geografski položaj Osora s naznakom sadašnjega i nekadašnjeg urbanog područja

Sl. 16. Smještaj povijesne jezgre grada Cresa i njegov današnji prostorni obuhvat

funkcija premješta u prosperitetniji i za to doba mnogo pogodnije smješten Cres. Osor tada broji tek oko 500 žitelja, a u 18. st. još samo oko 250.

Ni potpuna rekonstrukcija osorskog kanala (domaći naziv: Kavuada) u 19. st., kao ni međuratno postavljenje novog pomičnog mosta, u svezi s izgradnjom nove cestovne dionice izvan gradskog područja, nisu donijeli bitnije promjene u smislu oživljavanja grada. Tek pojavom nautičkog turizma na našoj obali u najnovije vrijeme, osorski kanal postaje tijekom ljeta veoma prometan, a ljetnu živost Osora povećavaju dva susjedna auto-kampa: Bijar i Preko mosta, kao i kulturna događanja u obliku glazbenih Osorskih večeri. Obnovljene su i mnoge stare zgrade kao kuće za odmor, ali problem demografske obnove ostaje i dalje otvoren.

Povijesna jezgra Cresa, vjerojatno na temeljima rimske Crespse, smještena je uz dobro zaklonjenu uvalu - danas gradsku luku - na istočnoj obali prostranog zaljeva, koji je mogao prihvatiti i najveće jedrenjake. Pretpovijesno gradinsko naselje, međutim, bilo je smješteno na brdu Sv. Bartolomej iznad Cresa, gdje se i danas vide njegovi tragovi.

U 15. stoljeću, kada je Cres preuzeo funkciju upravnog i crkvenog središta za cijelo cresko-lošinjsko otočje, imao je već oko 2 000 žitelja; dakle, četiri puta više negoli Osor u to doba. Nakon toga naglo se širi, pa su u 16. st. izgrađeni novi gradski bedemi, kojima su obuhvaćena i ranija predgrađa Drevenik i Varozina; time se luka našla u gradskoj jezgri. Za sve vrijeme venecijanske vladavine do potkraj 18. stoljeća, kada je imao oko 3 000 žitelja, Cres je ostao unutar gradskih zidina, a izvan grada su postojala jedino dva samostana. I unatoč izrazito urbanoj strukturi naselja, gospodarska osnova većine njegovih stanovnika bila je u poljodjelstvu (maslinarstvo i vinogradarstvo) i ribarstvu, a tek za manji

dio u pomorstvu.

Međutim, u gradu je živjelo i nekoliko vlastelinskih obitelji, čija se gospodarska moć temeljila na vlasništvu velikih posjeda s prosranim kompleksima šuma i pašnjaka, s brojnim "stanovima".

Za vrijeme austrijske uprave jača pomorska orijentacija, pa 1880. Cres posjeduje 13 brodova duge i 69 brodova male obalne plovidbe. Naselje se širi izvan zidina, pa potkraj 19 st. Cres ima oko 4 600 žitelja. No, naglim razvitkom Malog Lošinja u 19 st., koji preuzima i upravnu funkciju za južni dio otočja, Cres prestaje biti i najveće i vodeće otočno središte.

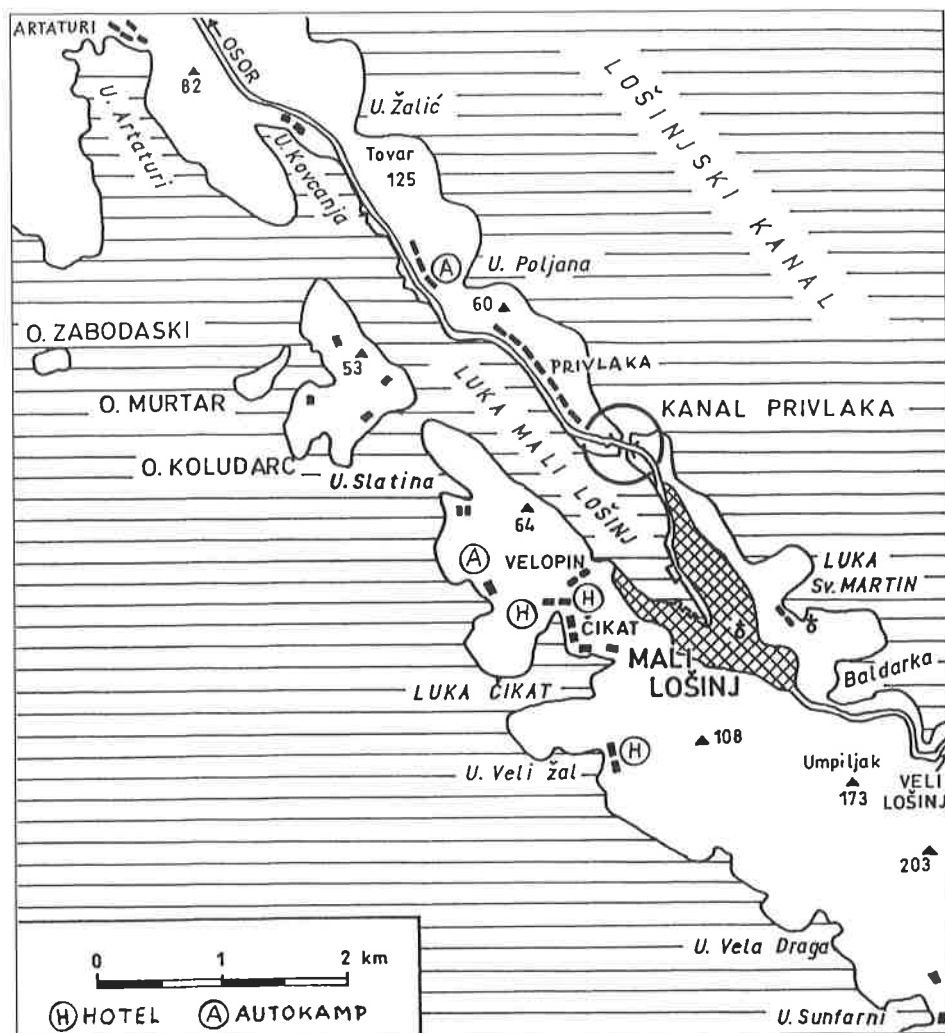
Nakon drugog svjetskog rata počinje turistička orijentacija (hotel, auto-kamp, marina). Izgrađuje se nova gradska četvrt Melin i turističko

naselje Grabar, ali osnivanjem jedinstvene cresko-lošinjske općine sa sjedištem u Malom Lošinju, Cres gubi upravnu funkciju. Tek od 1991. Cres je ponovno sjedište općine, koja uključuje područje sjevernog i središnjeg dijela otoka Cresa.

Mali Lošinj je mnogo mlađe naselje od Osora i Cresa. Najstariji dio iz 13. st. je u uvali Sv. Martin, na istočnoj obali otoka, gdje je i danas gradsko groblje, a nešto kasnije je utemeljeno naselje na sadašnjoj lokaciji, uz prostrani zaljev na južnoj obali otoka, dovoljno velik i dubok i za velike brodove. Pomorska orijentacija, temeljena na razvitku brodogradnje i jedrenjačkog brodarstva, omogućila je u 19. st. nagli razvitak

Malog Lošinja, koji se tada ubraja među najvažnija pomorska središta na istočnojadranskoj obali. Propast jedrenjaka značila je velik udarac Malom Lošinju, ali istodobno počinje razvoj turizma, koji vremenom postaje temeljna gospodarska orijentacija, premda se u novije vrijeme obnavlja i brodarstvo (Lošinjska plovidba).

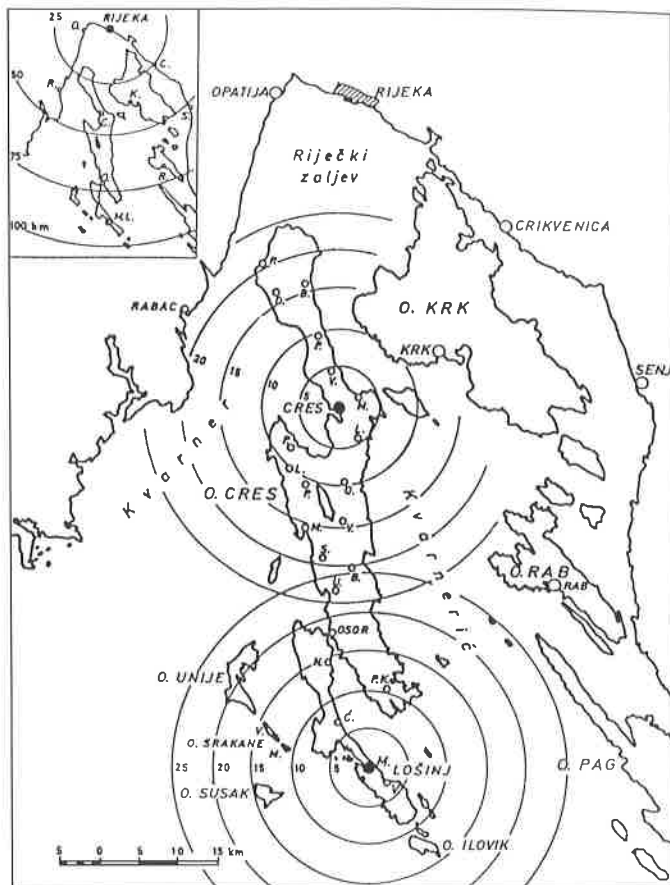
Već u 19. st. Mali Lošinj preuzima upravnu funkciju za otok Lošinj i susjedne manje otoke i time postaje pandan Cresu, a nakon drugog svjetskog rata postaje središte cresko-lošinjske općine, dakle, cijelog cresko-lošinjskog otočja, preuzimajući tako potpuno ulogu koju je tijekom prethodnih stoljeća imao Cres.

Sl. 17. Središnji dio otoka Lošinja s Malim Lošinjem, turističkom zonom Čikat i kanalom Privlaka

Od 1991. godine, u granicama suvremene hrvatske države, Mali Lošinj je središte općine koja uključuje otok Lošinj i susjedne manje otoke te južni dio Cresa do Beleja. Međutim, sa svojih oko 6 500 žitelja Mali Lošinj je danas ne samo najveće naselje na ovom otočju, gotovo tri puta veće od Cresa, već je i najveće naselje na cijelom hrvatskom jadranskom arhipelagu.

Gradska jezgra okupljena je amfiteatralno oko jugoistočnog dijela zaljeva penjajući se uz padine, a novi dijelovi šire se na sjevernu primorsku padinu (Zagazinjine) i sjeverozapadno od kanala Privlaka, uz obalu zaljeva (Poljana). Marina je smještena u unutrašnjem dijelu luke i pokraj kanala Privlaka, uz remonto brodogradilište, dok se turistička zona, s hotelima i auto-kampom, proteže uz otvorenu zapadnu obalu otoka, u krasnim borovim gajevima na području od Velog Žala ("Sunčana uvala"), preko Čikata i Velopina, do uvale Slatine. Odvojeno je smješten jedino auto-kamp Poljana. Ako se dva glavna otočna središta - Cres i Mali Lošinj, kao i dva glavna otoka u cjelini, usporede s obzirom na demografska kretanja nakon drugog svjetskog rata vide se među njima veoma velike razlike, što je donijelo i bitne promjene u demografskim odnosima - u korist Lošinja. Tako je npr. u 1945. godini bilo više stanovnika u gradu Cresu negoli u Malom Lošinj, dok u 1991. godini Mali Lošinj ima trostruko više stanovnika od Cresa. U tom se razdoblju, naime, pučanstvo Cresa smanjilo za 27,7%, a pučanstvo Malog Lošinja povećalo se za 119,4%! Analogno tome, stanovništvo otoka Cresa bilo je u 1945. godini za trećinu brojnije od stanovništva otoka Lošinja, a u 1991. godini stanovništvo otoka Cresa brojilo je tek 40% stanovništva otoka Lošinja. Time je i udio otoka Cresa u ukupnom stanovništvu,

Sl. 18. Gravitacijske zone Cresa i Malog Lošinja

cresko-lošinjškog otočja smanjen sa 47% u 1945. godini na 27,5% u 1991. godini, dok se u istom razdoblju udio otoka Lošinja povećao sa 35,7% na 69%. (Udio susjednih malih otoka smanjio se u tom razdoblju sa 17,1% na svega 3,6%).

Na obadva glavna otoka došlo je također do intenzivne koncentracije pučanstva u otočnim središtima - Cresu i Malom Lošinj. Tako je u Cresu 1945. godine živjelo 37,5% ukupnog pučanstva otoka Cresa, a u 1991. godini već 69%. U isto je vrijeme udio pučanstva Malog Lošinja, u odnosu prema ukupnom pučanstvu otoka Lošinja, porastao sa 48% na 81%.

U ostalim obalnim naseljima na otocima Cresu i Lošinj ukupno je stanovništvo, u razdoblju 1945.-1991. smanjeno ispod polovice (48,9%). Ipak ohrabruje činjenica što je u vremenu između dva posljednja popisa stanov-

ništva taj negativni trend najzad zaustavljen, pa stanje u 1991. godini pokazuje porast od 11,3% prema 1981. godini.

Razvijeno turističko tržište može stimulirati i intenzivnije oživljavanje nekih od tradicio-

nalnih gospodarskih djelatnosti, poznatih po kvalitetnim proizvodima, što bi omogućilo i postupnu revitalizaciju barem nekih od unutrašnjih naselja i bilo važan čimbenik u sveukupnom društveno-gospodarskom razvitku cresko-lošinjskog otočja.

LITERATURA

- Basioli, J., Ribolov na Cresu kroz vjekove. Otočki ljetopis Cres-Lošinj, 2, 1975.
- Galjanić, V., Turizam Lošinja i Cresa. Otočki ljetopis Cres-Lošinj, 3, 1980.
- Gerolami, G., L'isola marinara. Udine, 1951.
- Kojić, B., Pregled povijesti pomorstva na otoku Lošnju. Otočki ljetopis Cres-Lošinj, 3, Mali Lošinj, 1980.
- Rogić, V., Cresko-lošinjski otočni prostor. Zbornik za narodni život i običaje, knj. 45, HAZU, Zagreb, 1971.
- Roglić, J., Geomorfološka istraživanja na Kvarnerskim otocima i Zadarskom primorju. Ljetopis

HAZU, Zagreb, 1955.

- Rubić, I., Naši otoci na Jadranu. Split, 1952.
- Stražičić, N., Cresko-lošinjska otočna skupina. Otočki ljetopis Cres-Lošinj, 2, Mali Lošinj, 1975.
- Stražičić, N., Vransko jezero na Cresu - hidrološki, ekonomski i ekološki aspekt. Pomorski zbornik, 18, Rijeka, 1980.
- Stražičić, N., Otok Cres - prilog poznavanju geografije naših otoka. Otočki ljetopis Cres-Lošinj, 4, Mali Lošinj, 1981.
- Stražičić, N., Prilog poznavanju geografskih osnova lokacije, funkcije i razvoja Osora. Otočki ljetopis Cres-Lošinj, 9, Mali Lošinj, 1995.